เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง

ของ

นายธวัช รัตนาภิชาติ

ม. ร. ว. ทัพพงษ์ กฤดากร อธิบดีกรมสรรพสามิต

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายชม โปษยานนท์

เลขานุการกรม กรมสรรพสามต

959.3035
ธ392ม

ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๐๕

เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง

ของ

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร นครราชสีมา

นายถวัช รัตนากิชาติ

หอสมุดแห่งชาติ
4 ก.ย. 2530
กรมศิลปากร

ม. ร. ว. ทัพพงษ์ กฤดากร อธิบดีกรมสรรพสามิต

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายชม โปษยานนท์

เลขานุการกรม กรมสรรพสามิต

ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๐๕

หอสมุดกลาง

เลขห้อง มน. 104

เลขหมู่ 159.3035
ว 394 น.

เลขทะเบียน น-๓๐๗-๑๐๑๕๑ ๒๗

คำอุทิศ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณชม โปษยานนท์ เลขานุการกรมกรมสรรพสามิต ในฐานะที่ข้าพเจ้าเคยเป็นผู้บังคับบัญชาโดยตรงของผู้วายชนม์ ปรารภที่จะได้มีส่วนในการบำเพ็ญกุศลร่วมกับฝ่ายเจ้าภาพด้วย จึงขอเป็นผู้พิมพ์หนังสือแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้

ข้าพเจ้าเคยได้ฟังการบรรยายจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย บทความเรื่องหนึ่งซึ่งบรรยายติดต่อตลอดมาหลายครั้ง มีเนื้อเรื่องเป็นสาระน่าสนใจมาก คือ เรื่องเมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง ซึ่งคุณธวัช รัตนาภิชาติ ข้าราชการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร เป็นผู้เรียบเรียง เห็นว่าถ้าได้พิมพ์เรื่องนี้แจกก็จะเป็นประโยชน์ให้ความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ศิลปและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเรื่องนี้ได้ถ่ายทอดความคิดเห็นของฝรั่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัชกาลที่ ๒ กรุงเทพพระมหานคร อันมีต่อคนไทยและธนบธรรมเนียมตลอดจนศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ ในสมัยนั้น ๆ ว่าเป็นประการใด ความคิดเห็นดังกล่าวนี้ ทำให้เราได้ทราบถึงภาวะความเป็นอยู่ของพวกเราในสมัยนั้นโดยสายตาของฝรั่งซึ่งถือว่าเป็นชาติที่เจริญแล้ว คำชมของเขาเป็นเครื่องภูมิใจ คำติเป็นเครื่องเตือนให้เราปรับปรุงแก้ไขฉะนั้นจึงได้ติดต่อขอเรื่องนี้จาก คุณธวัช รัตนาภิชาติ ผู้เรียบเรียง ซึ่งก็ได้รับความเอื้อเฟื้ออารี ได้จัดการปรับปรุงจากบทความอ่านทางวิทยุกระจายเสียงมาเป็นเนื้อเรื่องติดต่อกัน ซึ่งปรากฏดังที่ท่านได้ถืออ่านอยู่ในขณะนี้ จึงขอขอบคุณ คุณธวัช รัตนาภิชาติ ไว้ในโอกาสนี้

ตลอดจนกองวิทยุภายในประเทศ กรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งเป็นผู้นำให้ได้มีการพิมพ์หนังสือขึ้นเป็นเบื้องแรก

อนึ่งรูปภาพต่าง ๆ ที่แสดงไว้ในหนังสือนี้ เป็นของบริษัทเอสโซ่ แสตนดาร์ด อีสเทอร์น จำกัด สาขาประเทศไทย บริษัทเอสโซ่ ฯ ได้เออเฟื้อให้ยืมบล็อกมาเพื่อใช้พิมพ์ประกอบ ทำให้หนังสือนี้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าขอขอบคุณบริษัทเอสโซ่ แสตนดาร์ด อีสเทอร์น จำกัด สาขาประเทศไทย ไว้ด้วย

คุณชม โปษยานนท์ เมื่อครั้งดำรงชีพอยู่ มีความประพฤติดีตั้งตัวไว้ชอบ และเมื่อรับราชการในกรมสรรพสามิตจนวาระสุดท้าย ดำรงตำแหน่งเลขานุการกรม ปฏิบัติราชการโดยใกล้ชิดกับข้าพเจ้า ก็เป็นผู้มีความอุตสาหะ เอาใจใส่ในกิจการงาน เป็นที่ไว้วางใจ ซ้ำยังมาถึงแก่กรรมด้วยการเจ็บป่วยโดยระยะเวลาอันรวดเร็วไม่คาดฝัน จึงเป็นที่เสียดายอาลัยแก่ข้าพเจ้า ตลอดจนเพื่อนข้าราชการกรมสรรพสามิตเป็นอย่างมาก

ด้วยอำนาจบุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญแล้วในการถัดตมวารศพตลอดจนกุศลวิทยาบรรณาการอันเกิดจากหนังสือนี้ ขอจงเป็นผลสนองแด่ คุณชม โปษยานนท์ ผู้จากไป หากล่วงรู้โดยญาณวิถีใด ๆ ขอจงได้มี ปีติ อนุโมทนา ยังความเกษมสุขให้เกิดแก่คุณชม โปษยานนท์ ในสัมปรายิกภพตามควรแก่ภาวะนั้น ๆ เทอญ.

ม.ร.ว. ทัน

(ม.ร.ว. ทันพงษ์ กฤดากร)
อธิบดีกรมสรรพสามิต

นายชม โปษยานนท์

ชาตะ ๑ มกราคม ๒๔๕๐

มรณะ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕

ประวัติ

นายชม โปษยานนท์ เกิดเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ณ ตำบลบ้านไผ่ล้อม อำเภอวังกระโจม จังหวัดนครนายก เป็นบุตร หลวงวาราชายุตถ และนางเฮียง วาราชายุตถ มีพี่น้องร่วมบิดามารดา คือ

นางสาวลมุล โปษยานนท์ (ถึงแก่กรรม)

นางดุลยกรมนราทร

นางศรีสัตยารักษ์ (ถึงแก่กรรม)

นายชิตร โปษยานนท์ รองอธิบดีกรมสรรพสามิต

นายชม โปษยานนท์

เด็กชายเล็ก โปษยานนท์ (ถึงแก่กรรม)

นางพริ้ง ศรีเพ็ญ ภริยานายสงัด ศรีเพ็ญ

เด็กหญิงสว่าง โปษยานนท์ (ถึงแก่กรรม)

นางสาวไสว โปษยานนท์

นายชม โปษยานนท์ เริ่มต้นการศึกษา ณ โรงเรียนอัสสัมชัญ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๖ สำเร็จชั้นปีที่ ๒ ของโรงเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ แล้วเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนราชวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ศึกษาอยู่ในโรงเรียนราชวิทยาลัยจนสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๗

ชีวิตการงานของนายชม โปษยานนท์ เริ่มต้นเข้ารับราชการเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ ในตำแหน่งเสมียนตรี กรมไปรษณีย์โทรเลข

ต่อมาวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖ ลาออกจากกรมไปรษณีย์โทรเลข มาเข้ารับราชการในกรมสรรพสามิตตำแหน่งสมุห์บัญชีผืน และได้เลื่อนชั้น เลื่อนตำแหน่ง โยกย้ายตามลำดับดังนี้

วันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๗๗	เลื่อนชั้นเป็นประจำแผนก แผนกร้านรับอนุญาต กองการผืน
วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๘	ประจำแผนก แผนกนายตรวจ กองปราบปราม
วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๘๑	เลื่อนชั้นเป็นหัวหน้านายตรวจ (ชั้นโท) กองปราบปราม
วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๘๔	สรรพสามิตจังหวัดตาก
วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๖	สรรพสามิตจังหวัดชลบุรี
วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๘๙	หัวหน้าแผนกควบคุมโรงงานสุรา กองการสุรา
วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๔๙๐	หัวหน้าแผนกสุราต่างประเทศ กองการสุรา
วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๕	หัวหน้าแผนกแสตมป์ กองคลัง
วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๙๖	เลื่อนชั้นเป็นหัวหน้ากองแสตมป์
วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๐๐	หัวหน้ากองการผืน
วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๒	หัวหน้ากองการยาสูบ

วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๐๔ ดำรงตำแหน่งเลขานุการกรม กรมสรรพสามิตและประจำตำแหน่งนั้นจนถึงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ ซึ่งเป็นวันถึงแก่กรรม

ในระหว่างรับราชการ นายชม โปษยานนท์ ได้ปฏิบัติราชการพิเศษ คือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นผู้แทนประเทศไทยไปร่วมการประชุมในคณะกรรมาธิการว่าด้วยยาเสพติด สหประชาชาติ ณ กรุงเยนีวา

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ที่ได้รับพระราชทาน

พ.ศ. ๒๔๘๓ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๘๕ จตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๙๑ จตุรถาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๙๓ เหรียญบรมราชาภิเศก

พ.ศ. ๒๕๐๐ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๕๐๒ เหรียญจักรพรรดิมาลา

นายชม โปษยานนท์ ได้สมรสกับ นางสาวเยื้อน บุนนาค บุตรีเจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั่น บุนนาค) เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ชีวิตครอบครัวมีปกติสุขราบรื่นตลอดมา และมีบุตร ๒ คน คือ

๑. นางสาวชนาทิพย์ โปษยานนท์

๒. นายชัยยันต์ โปษยานนท์

โดยปกตินายชม โปษยานนท์ มีร่างกายสมบูรณ์ อัธยาศัยใจคอร่าเริง อารมณ์ดีอยู่เสมอ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บออดแอดประการใด แต่ในระยะปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๔ เพื่อนข้าราชการมักได้รับคำปรารภจากนายชม โปษยานนท์ บ่อยครั้งว่า ไม่ใคร่จะสบายด้วยงานของสำนักงานเลขานุการกรมหนักมาก ครั้นมาเมื่อปลายเดือนมกราคม ๒๕๐๕ ได้เกิดอุบัติเหตุขึ้น ทำให้เจ็บป่วย โดยได้สดุดขั้นบันไดที่ทำการ

สำนักงานเลขานุการกรม ล้มลงถึงกับกระดูกแขนขวาแตกต้องเข้าเฝือกไว้ถึงกว่าครึ่งเดือน แม้กระนั้นนายชม โปษยานนท์ ก็ยังอุตส่าห์มาปฏิบัติราชการมิให้งานบกพร่องได้ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ เวลาประมาณ ๑๔ นาฬิกา ขณะที่นายชม โปษยานนท์ กำลังนั่งเขียนหนังสืออยู่ที่โต๊ะทำงาน ได้แจ้งกับนายเฟื่อ สุวรรณิน หัวหน้าแผนกสารบรรณว่า รู้สึกไม่สบาย เจ็บที่บริเวณหัวใจ และรู้สึกแน่นที่หน้าอก หัวหน้าแผนกสารบรรณและเพื่อนข้าราชการได้ช่วยกันเยียวยาด้วยยาหอม ยาดม ตามความสามารถ แต่ก็ไม่บรรเทาลง นายชม โปษยา-นนท์ บอกว่ารู้สึกเจ็บปวดมากขึ้น จนแทบทนไม่ไหว ขอให้พากลับไปบ้าน ข้าราชการจึงได้ช่วยกันประคองขึ้นรถไปส่งที่บ้าน ทางบ้านได้รับนายแพทย์มารักษาพยาบาลอยู่คืนหนึ่ง แจ้งว่าเป็นโรคเส้นโลหิตที่หัวใจตีบ เห็นว่า อาการที่เจ็บป่วยนั้นไม่บรรเทาลง สมควรจะได้ไปรับการรักษายังโรงพยาบาล จึงได้นำส่งโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ พญาไทเมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ นายแพทย์แห่งโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ ได้พยายามปฏิบัติรักษาพยาบาลเต็มความสามารถ อาการของโรคดีขึ้นอยู่พักหนึ่งประมาณ ๓ – ๔ วัน ครั้นต่อมาเวลากลางคืนระหว่างวันที่ ๒๖ และ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ เวลา ๕ นาฬิกา นายชม โปษยานนท์ ก็ถึงแก่กรรมด้วยความสงบ

อายุนายชม โปษยานนท์ เมื่อถึงแก่กรรม ๕๔ ปี ๑ เดือน ๒๗ วัน

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป

อาลัยพ่อ

ลูกบอกไม่ถูกว่าความเสียใจในการสูญเสียพ่อครั้งนี้มากเพียงไร ถึงแม้จะมีผู้ปลอบว่า ควรจะหักใจเพราะความตายเป็นของธรรมดา แต่ก็อดคิดคัดค้านไม่ได้ว่า เป็นของธรรมดาก็จริง แต่ไม่ควรเกิดกับพ่อเร็วนัก เพราะพ่อยังดูแข็งแรงและก็ไม่เคยแสดงอาการอย่างไรที่ให้เห็นว่าพ่อจะจากไปเร็วอย่างนี้

พ่อรักลูกอย่างที่สุด ไม่มีอะไรที่ลูกอยากได้แล้วพ่อจะขัดข้อง แม้บางอย่างที่ลูกไม่ได้ขอ แต่ถ้าพ่อรู้ก็จะให้ทันที พ่อไม่เคยใช้ลูกแม้ในสิ่งเล็กน้อยและลูกเต็มใจจะทำให้ เช่น พ่อบ่นว่าเมื่อย แต่เมื่อลูกจะนวดให้พ่อก็จะบอกว่าไม่ต้อง หายเมื่อยแล้ว แม้ในขณะที่เจ็บอยู่โรงพยาบาล หมอสั่งไม่ให้พูดมาก พ่อก็ยังอดเป็นห่วงถามถึงเวลาสอบไล่และไม่ใคร่ยอมให้คอยรับใช้เพราะกลัวจะไม่มีเวลาดูหนังสือ

พ่อยังเป็นคนใจดีกับทุก ๆ คน ผู้ที่มาขอความช่วยเหลือจากพ่อมักไม่ใคร่ผิดหวัง กับคนในบ้านพ่อก็ไม่เคยดุว่าเมื่อทำผิด พ่อมักจะบอกว่าปล่อยให้รู้สึกตัวเอง พ่อชอบสนุกและอยากให้คนอื่นร่วมสนุกด้วย พ่อจึงมักชวนพี่ ๆ น้อง ๆ ไปเที่ยวตามจังหวัดใกล้เคียง อาจกล่าวได้ว่าพ่อไม่เคยทำให้ใครได้รับความทุกข์ ทั้งยังสามารถพูดคุยให้ใคร ๆ หัวเราะได้เสมอ

พ่อมักจะพูดเสมอว่า เราต้องพยายามทำตัวให้เป็นที่รักของคนทั่ว ๆ ไป และความตั้งใจของพ่อก็เป็นผลสำเร็จ ซึ่งเห็นได้จากวันที่รู้ข่าวว่าพ่อจากไปเมื่อตอนเช้ามืดของวันที่ ๒๗ ก.พ. บรรดาญาติมิตรทั้งของพ่อและของแม่ที่ทราบข่าว บางคนก็ไปเคารพศพที่โรงพยาบาล บางคนก็มาคอยรับศพที่บ้าน และช่วยจัดสถานที่ตั้งศพ นิมนต์พระ ซื้อของใช้ที่จำเป็น ฯลฯ โดยที่แม่และลูก ๆ ไม่ต้องทำอะไรเลย และในระหว่างที่ตั้งศพทำเพ็ญกุศลที่บ้าน ก็ได้มีผู้มาอยู่เป็นเพื่อนทั้งกลางวันและกลางคืน ทั้งยังมีผู้ขอทำบุญให้พ่อทั้งเจ็ดวันมิได้ขาด ซึ่งแม่และลูกรู้สึกซาบซึ้งพระคุณญาติมิตรเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง และถ้าพ่อสามารถทราบได้ด้วยญาณวิธีใด ๆ พ่อก็คงปลื้มใจไม่น้อย

หวังว่าบุญกุศลใด ๆ ที่พ่อได้เคยทำไว้ และที่ญาติมิตรได้ร่วมกันทำในครั้งนี้คงช่วยให้พ่อได้ประสบสุขในสัมปรายภพทุกประการ และหวังที่จะได้เกิดเป็นพ่อลูกกันอีกในชาติหน้า ส่วนในชาตินี้จะพยายามทำตนเป็นคนดีให้สมกับพ่อได้ตั้งใจไว้.

จากลูก.

เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง

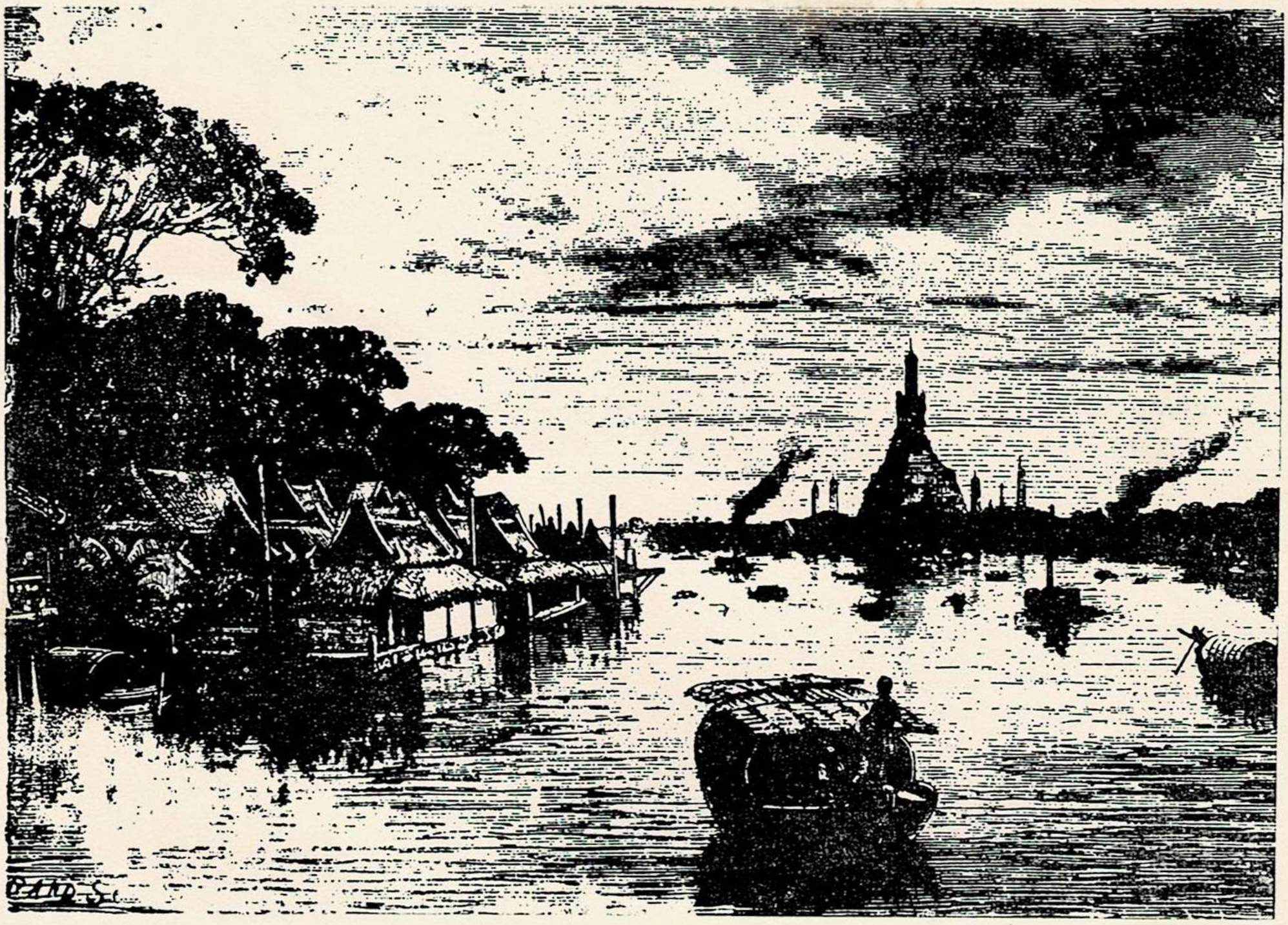

ภาพเขียนโบราณฝีมือฝรั่ง ทิวทัศน์ลำน้ำเจ้าพระยาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓

(ด้วยความเอื้อเฟื้อจากบริษัทเอสโซ่ แสตนดาร์ด อีสเทอร์น)

ตอนที่ ๑

เมืองไทยเป็นเมืองที่ได้รับความสนใจและกล่าวขวัญถึงจากชาวต่างประเทศมาแล้วในอดีตกาล ทั้งนี้ เพราะเมืองไทยเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ในดินสินในน้ำ เป็นทำเลที่เหมาะในการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศตะวันตกกับประเทศตะวันออก ประกอบกับเป็นถิ่นที่ลงบมีสถานที่งดงามน่าชม มีภูมิประเทศและทิวทัศน์ธรรมชาติอันสวยงาม จึงเป็นเมืองที่ชาวต่างประเทศชอบเข้ามาติดต่อค้าขายแวะเยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ และท่องเที่ยวทัศนาจรทั่วไปทั้งในอดีตและปัจจุบัน

เฉพาะในอดีตกาล สมัยตอนต้น ๆ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่ามีชาวต่างประเทศเข้ามาติดต่อค้าขาย และเจริญทางพระราชไมตรีกับเมืองไทย ทำให้เมืองไทยเป็นที่รู้จักกันกว้างขวางยิ่งขึ้น กรุงเทพฯ ราชธานีของไทยจึงได้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งสังคมระหว่างประเทศขึ้นมีคณะทูตชาวต่างประเทศทะยอยกันเข้ามายังกรุงเทพ ฯ เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีกับไทย และทำสัญญาค้าขาย ซึ่งทางกรุงเทพ ฯ ก็ดำเนินเจริญรอยตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยาราชธานีเก่าก่อนของไทย ในด้านเป็นเมืองเปิดและยินดีต้อนรับชาวต่างประเทศเรื่อยมา จนกระทั่งไทยได้สมญานามว่า เป็นเมืองแห่งผ้าเหลือง หรือเมืองแห่งพระบวรพุทธศาสนา และกรุงเทพ ฯ ซึ่งมีแม่น้ำลำคลองและทิวทัศน์ที่สวยงามก็มีสมญานามว่าเวนิสตะวันออกไปด้วย

สำหรับในปัจจุบันนี้ คงจะเป็นที่เห็นชัดประจักษ์แก่ตาท่านที่เคารพอยู่แล้วว่า กรุงเทพ ฯ เจริญรุ่งเรืองมาก บ้านเมืองสะอาดเรียบร้อย มีตึก

อาคารทันสมัย เป็นที่ตั้งแห่งองค์การระหว่างประเทศ มีชาวต่างประเทศเข้ามาเมืองไทยในฐานะคณะทูต พ่อค้าและนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมากมายยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และการกล่าวขวัญถึงเมืองไทยก็มีเพิ่มขึ้นด้วย ในปัจจุบันเป็นที่ทราบและเห็นประจักษ์ชัดกันอยู่แล้ว แต่ในอดีตกาลนั้นสภาพของกรุงเทพ ฯ เป็นประการใดบ้าง ย่อมเป็นที่น่าสนใจใคร่ทราบอยู่เหมือนกัน ขอให้ลองนับเวลาย้อนหลังไปราวสักสตวรรษกว่า ๆ เท่านั้น ชาวต่างประเทศที่เข้ามาเกี่ยวข้องติดต่อกับเมืองไทยในครั้งนั้นได้เห็นเมืองไทย กรุงเทพ ฯ และคนไทย เป็นอย่างไร มีทัศนะประการใดสภาพของเมืองไทยในรอบร้อยปีที่ผ่านมาแล้ว มีอะไรที่น่าสนใจบ้าง ฯลฯ จะขอนำเรื่องนี้มาบรรยายเพื่อเป็นแนวทางศึกษาหาความรู้และเป็นประโยชน์ในการเปรียบเทียบสภาพของเมืองไทย สมัยโน้นกับสมัยนี้ หวังว่าคงจะได้รับความสนใจจากท่านที่เคารพตามสมควร

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๖๕ ดอกเตอร์ จอห์น ครอเฟิด หรือเรียกกันในสมัยนั้นว่า “การะฝัด” ได้รับคำสั่งจากผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ให้เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เพื่อเจรจากับไทยในเรื่องที่เกี่ยวกับเมืองไทรบุรีและการติดต่อค้าขาย ทูตชาวอังกฤษผู้นี้ นอกจากจะเป็นนักการทูตแล้ว ยังเป็นนักภูมิศาสตร์ด้วย ได้สนใจในเรื่องราวของเมืองไทยเป็นอย่างยิ่ง และได้เขียนรายงานการเดินทาง และบันทึกเรื่องราวที่พบเห็นและสิ่งน่ารู้ในสมัยนั้น คือ เมื่อราว ๑๔๐ ปีมาแล้ว ไว้อย่างละเอียดละออทีเดียว

ในหนังสือเรื่อง " Journal of an Embassy from the Governor General of India to the Courts of Siam and Cochin China by John Crawfurd" ได้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองไทยในครั้งนั้นไว้อย่างน่าฟัง ซึ่งผู้บรรยายจะขอเก็บข้อความมาเล่าสู่กันฟังดังต่อไปนี้

เมื่อกล่าวถึงเรื่องเมืองไทยและคนไทยในสายตาของ ครอเฟิด ได้กล่าวไว้ว่าคนไทยเป็นชนชาติหนึ่ง ซึ่งมีอารยธรรมสูงที่สุดในบรรดาชาติต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในแถบร้อน และอยู่ในระหว่างประเทศอินเดียกับประเทศจีน ชาติต่าง ๆ เหล่านี้แม้จะมีความแตกต่างกันไปบ้างในทางลักษณะรูปร่าง สำเนียง ภาษา กิริยาท่าทาง ขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนา แต่ก็มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และเข้ากันได้อยู่เหมือนกัน ชาติเหล่านี้ต่างก็เป็นเผ่าที่มีคุณลักษณะเด่นอยู่ในตัวของตนเองเป็นพิเศษ และเมื่อกล่าวถึงคุณลักษณะของคนไทย ก็อาจจะพิจารณาคลุมรวมไปถึงเผ่าไทยทั้งชาติด้วย

คนไทยมีร่างกายต่ำกว่าชาวอินเดีย ชาวจีน และฝรั่งก็จริง แต่ก็มีรูปร่างสูงกว่าชาวมลายู ในจำนวนคนไทย ๒๐ คน เมื่อตรวจวัดความสูงของร่างกายดูแล้วจะวัดผลเฉลี่ยส่วนสูงได้ ๕ ฟุต ๓ นิ้ว สำหรับคนไทยที่สูงที่สุดวัดได้ ๕ ฟุต ๙ นิ้ว และที่ต่ำที่สุดวัดได้ ๕ ฟุต ๒ นิ้ว จากผลการวัดนี้จะเห็นได้ว่า คนไทยสูงกว่าชาวมลายูราว ๑ นิ้ว และต่ำกว่าชาวจีนราว ๑๕ นิ้วฟุต ถ้าจะกล่าวถึงอวัยวะแขนขากันแล้ว คนไทยมีรูปลักษณะ

สมส่วน ต่างกับลักษณะของชาวอินเดีย คนไทยมีมือแขนแข็งแรง ไม่ใคร่จะอ่อนนุ่มและบอบบางอันเป็นลักษณะของชาวอินเดีย

เมื่อพิจารณาลักษณะทั่ว ๆ ไปแล้ว คนไทยมีร่างกายแข็งแรงและดูสมส่วนดี แต่ไม่ใคร่จะนิ่มนวลและอ่อนไหวเหมือนลักษณะของชาวอินเดีย คนไทยมีร่างกายสมทรงได้ส่วนสัดอันดี ไม่อ้วนเตี้ยเหมือนอย่างชาวเกาะอินเดีย คนไทยมีผิวสีน้ำตาลอ่อน เป็นผิวสีอ่อนหรือคล้ำน้อยกว่าสีผิวของชาวมลายู แต่กมผิวสีคล้ำกว่าชาวจีน ไม่ปรากฏว่ามีผิวกระเดียดไปทางสีดำอย่างชาวนิโกรในอัฟริกาหรือชาวอินเดียเลย

เกี่ยวกับผมบนศีรษะของคนไทย จะมีสีดำ ดก หยาบ และยาวเหยียดตรง ตามร่างกายส่วนอื่นมักจะมีขนน้อย เหมือนอย่างขนของชาวมลายูและชาวอเมริกาและหนวดเคราก็มีน้อย ไม่พอที่จะตกแต่งให้งามได้ ดังนั้นจึงไม่ใคร่จะนิยมไว้หนวดเคราก้นจะถอนและโกนออกเสียตามอย่างชาวเกาะอินเดีย ศีรษะของคนไทยมีลักษณะสมส่วนดีและตั้งตรงอยู่บนคอและไหล่ แต่ศีรษะจะแบนทางด้านท้ายทอย สำหรับใบหน้าจะแตกต่างกับใบหน้าของชาวอินเดียและฝรั่ง หน้าตาไม่ใคร่คมคายเด่นหรือสวยงามนัก จมูกเล็กกลมที่ปลายจมูก แต่ไม่แบนเหมือนจมูกของชาวนิโกร ปากของคนไทยมักกว้าง แต่ไม่ยื่นออกมา ริมฝีปากค่อนข้างหนา ดวงตาเล็ก มีนัยน์ตาดำขลับ ตาขาวเจือเหลืองอ่อนอย่างสีผิวเนื้อ คิ้วไม่ใคร่จะเด่นและงามนัก ลักษณะใบหน้าที่สุดตามากคือกระดูกแก้มกว้างและสูงทำให้รูปหน้าเป็นคล้ายสี่เหลี่ยม แทนที่จะเป็น

วงรีอย่างหน้ารูปไข่ซึ่งมีอยู่ในชาติต่าง ๆ ทางอาเซียตะวันตกและยุโรป เท่าที่ได้พบเห็นมาแล้ว รู้สึกว่าคนไทยมีใบหน้าแช่มชื่น และยอมรับกันว่า คนไทยเป็นคนสวยงามมากยิ่งกว่าชาวจีนหรือชาวเกาะอินเดีย ตามความสังเกตดูมักปรากฏว่าคนไทยมีความสวยงามอย่างพิสวงอยู่ แต่อย่างไรก็ดีในเมื่อพิศดูหน้าตาของคนไทยแล้ว ส่วนมากค่อนข้างเศร้าไม่ใคร่เบิกบานใจนัก มีท่าทีเคร่งขรึม กิริยาอาการเชื่องช้าเงื่องหงอย และไม่ใคร่ส่งานัก ที่กล่าวนี้เป็นแต่คำพูดของฝรั่งคนหนึ่ง และบางทีก็อาจนำไปใช้กล่าวกับชาวเอเซียตะวันตกได้ด้วย แต่กูจำเป็นที่ต้องเสริมไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า คนไทยมีลักษณะสวยงามผุดผาดอยู่ในความสวยงามแบบหนึ่งทีเดียว

ครอเพียด ได้เล่าไว้ในตอนหนึ่งซึ่งน่าฟังมากว่า ในวันหนึ่งเขาได้พบคนไทยหลายคนที่เมืองกัลกัตตา จึงได้ชี้ให้ดูสุภาพสตรีสาวสวยชาวอังกฤษผู้หนึ่ง ณ ที่นั้น โดยที่เขาใคร่จะทราบถึงความเห็นของคนไทยเหล่านั้นว่า จะคิดเห็นในเรื่องสุภาพสตรีสาวสวยชาวอังกฤษผู้นั้นเป็นประการใดบ้าง จึงได้ชี้ให้ดูและถามความเห็นของ คนไทยเหล่านั้นได้ให้คำตอบออกมาว่า ครอเพียดจะเห็นคนสวยงามอกมากทีเดียว เมื่อเขาไปเยี่ยมเมืองไทย

อีกเรื่องหนึ่ง ครอเพียด เล่าไว้ว่า เมื่อคราวที่ลาลูแบร์ ได้นำภาพคนสวยงามที่เลื่องชื่อลือนามในราชสำนักของพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ออกอวดคนไทยในครั้งนั้น ลาลูแบร์จำต้องยอมรับว่า บรรดาคนไทย

เหล่านั้น ไม่มีความตื่นเต้นนิยมชมเชยยกย่องแต่ประการใดเลย แต่กับตุ๊กตาโต ๆ ตัวหนึ่ง ซึ่งเขาเอาออกมาอวดต่อคนไทยเหล่านั้น กลับถูกใจได้รับความนิยมชมชื่นมากกว่าเสียอีก และชนนางหน่มของไทยผู้หนึ่ง ได้กล่าวชมเชยชน ซึ่งถือเป็นการตีค่าตัวตามวิธีการแบบไทยว่าสุภาพสตรีตามรูปลักษณะอย่างนี้ แม้สูงค่าในกรุงศรีอยุธยาก็จะคิดเป็นเงินได้ราว ๕,๐๐๐ เครานส์

การแต่งกายของคนไทยก็ดูจะน่าทึ่งและประหลาดอยู่สักหน่อย ทั้งเพศชายและเพศหญิงต่างก็มีผ้าสวมอยู่น้อยชิ้นยิ่งกว่าชาติทเจริญอื่น ๆ ทางภาคตะวันออกจะพึงมีอยู่ กล่าวคือ ศีรษะและเท้ามักจะปล่อยไว้ว่างเสมอ ไม่สวมหมวกและรองเท้า ส่วนบนของลำตัวก็ออกจะปล่อยเปลือยกัน เฉพาะแต่สะเอวและตะโพกเท่านั้น ที่ปกปิดคลุมไว้ เครื่องแต่งกายที่ใช้ในตอนนี้ ประกอบด้วยผ้าไหมหรือผ้าด้ายผืนหนึ่งมีขนาดยาวราว ๕ – ๗ ศอก ใช้นุ่งรอบสะเอวและต้นขา และมีชมวดปมยึดไว้ข้างหน้า ปล่อยให้เห็นเข่าว่างตลอด คงหมายถึงนุ่งผ้าโจงกระเบนเหมือนอย่างที่ชาวมลายูใกล้เคียงใช้กันอยู่ นักเป็นเรื่องของชนบธรรมเนียม ซึ่งมักถือว่าไม่เรียบร้อยและไม่น่าดูอยู่บ้าง

เครื่องแต่งกายอีกชิ้นหนึ่งเป็นผ้าผืนสี่เหลี่ยมแคบ ๆ ยาวประมาณ ๔ ศอก และมักเป็นผ้าไหมเสียเป็นส่วนมาก ผ้าผืนนี้ใช้คาดรัดไปรอบ ๆ สะเอว หรือใช้วางพาดบนบ่า และประการสุดท้าย ผ้าชนิดนี้ยังใช้ปิดลำ

ภาพเขียนโบราณฝีมือฝรั่ง สตรีผู้มีอันจะกิน

(ด้วยความเอื้อเฟื้อจากบริษัทเอสโซ่ แสตนดาร์ด อีสเทอร์น)

ตัวตอนบนของสตรีเพศด้วย คงหมายถึงผ้าสะไบ ซึ่งตามปกติธรรมดาแล้ว มักจะไม่ปกปิดและสงวนไว้เลย

สำหรับสีของเครื่องแต่งกายที่คนไทยในครั้งนั้นนิยมชมชอบมากก็คือ มักใช้สีคล้ำและสีมัว ๆ กันเป็นพื้น ส่วนสีอ่อนใส ๆ หรือสีขาวนั้นไม่ใคร่จะใช้กันในการแต่งกาย บุคคลผู้ที่ใช้ผ้าสีขาวแต่งกาย ก็ได้แก่พวกสับปุรุษในวัด และนางชี ซึ่งได้รับการยกย่องนับถือมาก

วิธีการประดับประดาตกแต่งศีรษะของคนไทยสมัยนั้น ก็จัดทำกันอย่างน่าดูและประหลาดมาก สำหรับชายหนุ่ม เมื่อจะแต่งกายให้งามเต็มที่นั้น จะต้องตัดผมให้สั้นแบบเกรียนตลอดศีรษะ เว้นไว้แต่ผมตรงกลางศีรษะเป็นจุกไว้ ขนาดจุกวัดเส้นผ่าศูนย์กลางไว้ราว ๔ นิ้ว และจุกนั้นปล่อยให้ผมยาวราว ๑ นิ้วฟุตครึ่งถึง ๒ นิ้วฟุต การเกรียนผมแบบนี้ไม่ใคร่แน่นอนนัก บางคราวผมรอบ ๆ จะยาวถึง ๑ นิ้วหรือ ๒ นิ้วฟุตก็มี และปล่อยจุกให้ยาวขนเป็น ๒ เท่า ส่วนสตรีนั้นไม่ตัดเกรียนผม ทำให้ทรงผมสั้น ปล่อยจุกให้ยาวและรวบผมจากไรผมหน้าผากไปไว้ทางหลัง ไม่มีผ้าโพกศีรษะหรือมีอะไรคลุมบนศีรษะ เว้นแต่ในงานพระราชพิธีซึ่งเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่จักต้องสวมหมวกทรงกลมงามน่าดู คนไทยชั้นสูงทั้ง ๒ เพศ ใช้รองเท้าด้วยเหมือนกัน

คนไทยสมัยนั้นไม่ใคร่จะมีอาภรณ์ประดับด้วยเครื่องเพชรพลอยและเครื่องตกแต่งกระจุ้มกระจิ้มมากมายอะไรนัก ผู้ชายชาวไทยส่วนมากไม่นิยมสวมใส่ตุ้มหูและแหวนประดับนิ้วมือเลย ส่วนผู้หญิงไทยมักมี

เครื่องประดับตกแต่งเป็นสร้อยคอทำด้วยทองคำ สร้อยข้อมือและกำไลมือที่เป็นทองคำล้วน สำหรับเครื่องประดับตกแต่งของเด็กในวัยรุ่นเมื่ออายุราว ๑๔ ปีนั้น ได้จัดอย่างพิถีพิถันงดงามหรูหรามาก ครอเพียดกล่าวว่า เขาได้เห็นบุตรหลานของพระคลังประดับอาภรณ์พรรณล้วนไปด้วยเพชรพลอย และที่ศีรษะมีรัดเกล้าทองคำสวมครอบผมจุกสวยงามน่าดูมากที่เดียว

เมื่อกล่าวถึงมือและเล็บของคนไทย ก็ดูจะมีลักษณะคล้าย ๆ กับของคนจีนและชาวตะวันออกไกลทั่ว ๆ ไป เพราะมักจะไว้เล็บให้ยาวผิดธรรมดา และไม่ใช่ให้ยาวเพียงนิ้วมือนิ้วใดนิ้วหนึ่งเท่านั้น มักปล่อยยาวไว้ทุกนิ้วทั้ง ๒ มือด้วย และทั้งผู้ชายและผู้หญิงต่างก็มีเล็บยาว ๆ ด้วยกัน บางทีก็จะเห็นมีผู้สมัครใจไว้เล็บยาวถึง ๒ นิ้วฟุตก็มี ซึ่งย่อมเป็นที่น่าพิศวงแก่ชาวต่างถิ่นมากที่เดียว

ครอเพียดกล่าวต่อไปว่า คนไทยไม่ใคร่ชอบให้มีฟันขาว และชาวตะวันออกทั่ว ๆ ไปก็เช่นเดียวกัน ในสมัยนั้นมักนิยมทำให้ฟันมีสีดำและไม่ให้เกิดเป็นอันตรายต่อเคลือบผิวของฟันด้านหน้าด้วย พวกชาวเกาะอินเดียก็มักนิยมทำฟันให้เป็นสีดำเช่นเดียวกัน คนไทยรู้จักใช้ยาสูบกันอย่างกว้างขวาง และชอบเคี้ยวยาเส้นกันมากด้วย สำหรับการสูบยานั้นก็สูบกันเรื่อย และมักจะเห็นมีบุหรี่คาบติดปากหรือมิฉะนั้นก็ไปทัดวางไว้เหนือใบหู เพื่อเตรียมใช้สูบต่อไป

เกี่ยวกับเรื่องหมากพลู ซึ่งชาวตะวันออกทั่วไปนิยมรับประทานกันเป็นประจำนั้น คนไทยก็นิยมรับประทานหมากพลู และเนื่องจากดินฟ้า

อากาศก็เหมาะสมมากในการที่จะปลูกหมากพลูให้ชนงอกงามราคาถูก ประชาชนก็มีเวลาว่างอยู่เฉย ๆ จึงทำให้มีการรับประทานติดกันแพร่มาก เมื่อกล่าวถึงเรื่องการสักตามร่างกาย คนไทยนิยมสักเป็นรอยอยู่ทั่วไปตามร่างกาย และบางคนก็สักไว้เต็มตัวตลอดร่างกายเลยทีเดียว ทั้งนี้ไม่เห็นว่าจะทำให้เกิดเสียหายแก่รูปร่างลักษณะธรรมชาติของร่างกายแต่ประการใด กลับเป็นเครื่องหมายให้เห็นลักษณะแตกต่างกับชาวพม่ารามัญไปเสียด้วยซ้ำ และชาวพม่ารามัญต่างก็มีรอยสักโดยเฉพาะในร่างกายของตนด้วยเหมือนกัน

ในด้านที่เกี่ยวกับประเพณีการแต่งงานของคนไทยในสมัยนั้น กรอเพียดขอออกตัวว่ายังรู้น้อย เพราะเพิ่งเข้ามาอยู่ใหม่ และพบเห็นน้อยไปเท่าที่เห็น เขากล่าวว่าในพิธีแต่งงานนั้น จะมีการละเล่น มหรสพ ดนตรี ละคร และแสดงกายกรรม มีการแจกของขวัญ ซึ่งคล้ายกับประเทศอื่น ๆ ทางตะวันออก ส่วนพิธีแต่งงานตอนที่สำคัญมากนั้นให้ญาติผู้ใหญ่ซึ่งเป็นฝ่ายผู้ชายเป็นผู้จัด เริ่มด้วยมีเส้นด้ายมงคลสีขาวผูกพันมือข้างขวาของเจ้าบ่าวและเชือมต่อมาผูกกับมือข้างขวาของเจ้าสาว และมีวงด้ายมงคลอีกเส้นหนึ่งวางคล้องรอบศีรษะคู่บ่าวสาวทั้ง ๒ คน ให้ติดต่อเชื่อมถึงกัน แล้วให้ทั้ง ๒ คนนั่งอยู่ใกล้เคียงประชิดกัน พระสงฆ์จะสวดพระพุทธมนต์ตามภาษาบาลี แล้วญาติผู้ใหญ่ซึ่งมีอาวุโสมาก ก็จะกล่าวคำอวยพรมีข้อความว่า “ขอให้เป็นสามีภรรยากัน และครองชีวิตร่วมกันเป็นสุขไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่เถิด”

สำหรับพิธีงานศพของคนไทยในครั้งนั้น เป็นเรื่องใหญ่โตมาก ในเบื้องต้นมักจะเก็บศพซึ่งเป็นของบุคคลสำคัญหรือผู้หลักผู้ใหญ่ไว้เป็นเวลานาน โดยวิธีรักษาไม่ให้เน่าไปเร็ว เพื่อที่จะได้นำมาทำพิธีเผา การเก็บไว้นาน ๆ นั้น มักกำหนดตามฐานะหรือชั้นของผู้ถึงแก่อนิจกรรม อาจเป็นเวลาตั้งแต่ ๑ เดือน ขึ้นไปจนถึง ๑๒ เดือนก็ได้ บุคคลตามฐานะและชั้นซึ่งจัดว่าสูงเด่น ในอันดับแรกก็มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จเจ้าฟ้าชายและเจ้าฟ้าหญิง เชื้อพระวงศ์ และในอันดับรอง ๆ ลงมาก็มี ข้าราชการผู้ใหญ่ในแผ่นดิน พิธีงานศพของบุคคลสำคัญชั้นสูงทั้งกล่าวนี้ ล้วนมีความงดงามหรูหรามาก พ่อค้าชาวอังกฤษผู้หนึ่งซึ่งพักอาศัยอยู่ในเมืองไทยในระหว่างเปลี่ยนแผ่นดิน ได้มีโอกาสเห็นพระราชพิธีจัดงานพระบรมศพ จึงได้เขียนบรรยายไว้อย่างพิศดาร คือ

ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในเดือนกรกฎาคมปีพุทธศักราช ๒๓๖๗ ไม่นานนัก ก็ได้มีการจัดสร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่ มีลักษณะคล้ายรูปโบสถ์ เพื่อเป็นที่ถวายพระเพลิงพระศพตามพระราชประเพณี ส่วนบุคคลอื่น ๆ ทุกชั้นก็มีพิธีฌาปนกิจศพตามฐานะของบุคคล และเป็นไปตามประเพณีเช่นเดียวกัน งานสร้างพระเมรุมาศขนาดใหญ่นี้จำเป็นต้องใช้เวลาก่อสร้างนานถึง ๙ เดือน จึงจะแล้วเสร็จ และมีอาณาบริเวณกว้างขวางถึงครึ่งเอเคอร์เป็นอย่างน้อย มีส่วนสูงตอนบนเป็นลักษณะรูปโค้งคล้ายเป็นโดมเบิดกว้างออกไป และสูงประมาณ ๕๐ ฟุต มีเสาไม้ขนาดใหญ่เป็นหลักช่วยยึดพยุงไว้ เสาไม้

เหล่านี้เป็นไม้ที่ใหญ่โตน่าดูมากที่สุดเท่าที่จะจัดหามาได้ในเมืองไทย ส่วนหลังคาก็มีรูปลักษณะแบบแปลกปลาด คือ ก่อสร้างให้สูงขึ้นเป็นชั้น ๆ จากใหญ่เรียวไปหาเล็กตามลำดับและมุงกระเบื้องด้วย ในตอนกลางของหลังคานี้มียกพื้นเป็นชั้น ๆ สูงขึ้นไปราว ๕ – ๖ ชั้น แต่ละชั้นเป็นลักษณะเป็นวงกลมโดยรอบ และมีเครื่องสูงประดับประดาอยู่ทั่วไปความสูงทั้งหมดของพระเมรุมาศนี้ประมาณ ๓๐๐ ศอก ทั้งภายในและภายนอกทาด้วยสีเขียวกับสีเหลือง และในที่บางแห่งก็ปิดทองและเงินด้วย ซึ่งทำให้งดงามหรูหรามาก ในเมื่อมองดูมาจากระยะไกล ๆ และมีรูปต่าง ๆ เกี่ยวกับพระหรือเทวดาติดอยู่โดยรอบ

ภายในพื้นที่บริเวณรูปโดมขนาดใหญ่นั้น มีพระเมรุมาศประดิษฐานอยู่ตรงกลาง และยกพื้นสูงขึ้นโดยอาศัยเสาไม้ใหญ่ ๔ เสา สูงราว ๓๐ ฟุต และเบื้องบนก็ทำยอดแหลมสูงขึ้นไป ที่พระเมรุมาศตอนยกพื้นนี้เป็นที่ตั้งพระบรมศพ และได้ทาทองหรือตบแต่งประดับประดาปิดทองเงินไว้อย่างสวยสดงดงาม ถัดจากนั้นออกไปก็มีสถานที่รับรองพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งได้เข้ามาจากภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร เพื่อมาประชุมร่วมกันในงานพระราชพิธีด้วย และต่อจากสถานที่รับรองออกไปอีก ก็เป็นรูปเจดีย์เล็ก ๆ ๑๒ เจดีย์ ซึ่งจัดตั้งให้มีระยะห่างกันพอสมควร และได้ตกแต่งประดับประดาเจดีย์เหล่านี้อย่างเดียวกับพระเมรุ–มาศด้วย และพื้นที่ดินในบริเวณสถานที่ดังกล่าวมาแล้วนี้ก็ใช้ไม้ไผ่ปูพื้นโดยตลอด ซึ่งกว้างยาว ๓๐ หลา และปูพื้นเป็นทางเดินมาจากพระบรม

มหาราชวัง เพื่อจะได้เป็นทางเสด็จพระราชดำเนินโดยสดวก งานตระเตรียมที่กล่าวมานี้จักต้องเสร็จเรียบร้อยทุกประการก่อนวันงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพด้วย

ในวันที่ ๒๓ เมษายน ปีพุทธศักราช ๒๓๖๙ เป็นวันกำหนดพระราชพิธีเคลื่อนขบวนแห่พระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษออกจากพระบรมมหาราชวังไปประดิษฐาน ณ พระเมรุมาศสำหรับถวายพระเพลิงศพ ครอเพ็ดกล่าวไว้ในตอนนี้ว่า พระบรมศพได้เก็บรักษาไว้นานถึง ๙ เดือน คือตั้งแต่เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ปีพุทธศักราช ๒๓๖๗ เป็นต้นมา ฝรั่งที่ไปในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพครั้งนี้ ต้องไปแต่เช้าตั้งแต่เวลา ๗.๐๐ นาฬิกา เพื่อไม่ต้องการให้เบียดกลุ่มประชาชนที่หลั่งไหลเนืองแน่นมาจากสถานที่ต่าง ๆ สถานที่รับรองฝรั่งนั้นอยู่ใกล้กับถนนซึ่งขบวนแห่จะผ่านมา และเป็นที่จัดรับรองทูตญวน ซึ่งเข้ามาถวายบังคมพระบรมศพด้วย นอกจากนั้นก็มีของพระคลังและเจ้ากรมท่า ขบวนแห่เริ่มขึ้นเมื่อ ๙.๐๐ นาฬิกา และมีลำดับของขบวนดังต่อไปนี้ –

กองทหารหลายกองร้อยแต่งกายเครื่องแบบสีน้ำเงินและสีแดงเดินในขบวนไปอย่างช้า ๆ ในมือถือคันไม้ไผ่ ซึ่งมีช่อดอกไม้ที่ประดิษฐ์ติดอยู่กับยอดไม้ไผ่ ในลักษณะเหมือนอย่างคันธง

หน่วยประชาชน ไม่ใช่ทหาร ต่างก็ถือธงทิวทำด้วยผ้าด้าย ผ้าไหม และเป็นรูปสามเหลี่ยม ในผืนธง มีรูปมังกร พยานาค งู และสัตว์อื่น ๆ

ราชรถสองคัน แต่ละคันมีม้าลากรถไป

ยานล้อเลื่อน บรรทุกรูปแรตขนาดใหญ่เท่าช้าง ใช้คนและม้าลากเลื่อนไป และมีบุศบกเล็ก ๆ ตั้งอยู่บนหลังของแรต ซึ่งเป็นที่ตั้งวางผ้าไตรสีเหลืองอร่าม เพื่อจะได้นำไปถวายพระภิกษุสงฆ์ในงานพระราชพิธีนี้ด้วย

มีรูปช้างขนาดใหญ่ ๆ ๒ รูป ใช้ล้อเลื่อนลากไปเช่นเดียวกัน
มีรูปม้า ๒ รูป ติดตามถัดไปข้างละ ๑ รูป
รูปลิง ขนาดใหญ่ ๔ รูป แบ่งเป็นข้างละ ๒ รูป
รูปนกอินทรีย์ ๔ รูป แบ่งเป็นข้างละ ๒ รูป
รูปไก่ตัวผู้ ๔ รูป แบ่งเป็นข้างละ ๒ รูป
รูปยักษ์ ๔ รูป แบ่ง เป็นข้างละ ๒ รูป
รูปราชสีห์ ๔ รูป แบ่งเป็นข้างละ ๒ รูป
ถัดจากรูปสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้ไป ก็มีรูปสัตว์และนกอื่น ๆ เป็นคู่ ๆ และแต่ละรูป จัดให้เป็นที่ตั้งวางผ้าไตรสำหรับถวายพระภิกษุสงฆ์

มีบุรุษแต่งกายด้วยผ้าขาวล้วน สวมหมวกขาว จำนวน ๘๐๐ คน คล้ายเป็นเหล่าเทวดา เพื่อจะได้ทำหน้าที่ช่วยชี้หนทางสวรรค์ให้พระวิญญาณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่ในพระบรมโกษ และมีเครื่องดนตรีบรรเลงไปด้วย

สำหรับเชือพระวงศ์นั้น จะมีผ้าคลุมศีรษะเป็นรูปวงกลมคล้ายรูปร่มทำเป็นชั้นสูง ๓ – ๔ ชั้น และมีชายห้อยยาวลงมาด้วย และที่ถือพระแสงดาบอยู่ในพระหัตถ์แล้วเสด็จไปในขบวนแห่ก็มี

พระอนุชาของพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษ เสด็จประทับเหนือพระราชยานซึ่งมีรูปลักษณะสวยงามประดับประดาตกแต่งทาทอง มีคนและม้าลากพาไปในขบวน

พระองค์เจ้าฟ้า ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษก็เสด็จประทับในราชยาน ซึ่งงดงามน่าดูมาก

พระองค์เจ้าฟ้าน้อย ซึ่งเป็นพระนัดดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษทรงพระเยาว์อยู่ เสด็จประทับเหนือพระราชยานพระหัตถ์ถือสายเส้นด้ายปลายข้างหนึ่งไว้ ส่วนอีกปลายข้างหนึ่งต่อไปผูกไว้ที่พระราชยาน ซึ่งติดตามมาข้างหลัง และเป็นที่ตั้งพระบรมศพด้วย ที่ตั้งพระบรมศพนั้นตกแต่งประดับประดาสวยงามมาก และมีเจ้าหน้าที่ใหญ่เดินแถวเดียวไปข้าง ๆ พระราชยานที่ตั้งพระบรมศพทั้ง ๒ ข้าง ทุกคนมีเครื่องแต่งตัวสีขาวล้วน สวมหมวกและรองเท้าพร้อม มีไม้กลมยาวสีขาวถือไว้ในมือด้วย

แล้วก็มีรถม้าคันหนึ่งบรรทุกไม้จันทน์ เป็นจำนวนมาก และเครื่องหอมอื่น ๆ อีกด้วย เพื่อใช้ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ถัดจากพระราชยานที่ตั้งพระบรมศพไปด้านหลังก็มีทหาร รูปสัตว์ต่าง ๆ นักดนตรี และเหล่าเทวดา จำนวนและประเภทเท่ากันเหมือนกับที่มีไปในขบวนแห่ด้านหน้า ต่อจากนั้นก็มีพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกษ จำนวน ๔๐ พระองค์ ประทับบนหลังม้าเสด็จไปในขบวนแห่เรียงแถวตามลำดับอาวุโส มีมหาดเล็กแต่งกายสีขาวตาม

เสด็จไปด้วย ขบวนแห่พระบรมศพครั้งนี้ใหญ่โตมโหฬารยิ่งนัก มีประชนชนในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองเข้ามาร่วมในงานพระราชพิธีนี้เป็นจำนวนมาก การแห่ขบวนพระบรมศพสิ้นสุดลงเมื่อเวลา ๑๒.๓๐ นาฬิกา ด้วยความเรียบร้อยดีทุกประการ

ในด้านศิลปหัตถกรรมของไทยนั้น ก้าวหน้าไปไม่น้อยเหมือนกัน ส่วนมากมักเป็นงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทำกันในบ้านในครอบครัว และยังไม่เห็นมีงานอาชีพในด้านนี้เกิดขึ้นเป็นล่ำสันใหญ่โตเหมือนอย่างเช่นงานทอผ้าของชาวอินเดียหรือการทำไหมและถ้วยกระเบื้องเครื่องลายครามของชาวจีนเป็นต้น แต่ชาวไทยก็ยังมีการประดิษฐ์เครื่องตกแต่งกระจุมกระจิมของสตรี งานทำเครื่องอาภรณ์ประดับเพชรพลอย และการทำเครื่องรูปพรรณด้วยทองและเงิน ซึ่งนับว่าขนหน้าขนตาเดนอยู่ในครั้งนั้น แม้ว่าจำพวกเครื่องอาภรณ์ประดับด้วยทองและเงินบางอย่างจะส่งเข้ามาจากต่างประเทศบ้างก็ตาม นอกจากนี้ชาวไทยยังมีศิลปหัตถกรรมเกี่ยวกับการทำแจกันด้วยทองและเงิน ทำเครื่องประดับต่าง ๆ ในวงเจ้านายและบุคคลสำคัญชั้นสูงในแผ่นดิน ทำเครื่องหมายชั้นตำแหน่งทางราชการ ทำตรา เครื่องยศ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่าง ๆ ของไทย ซึ่งล้วนเป็นสิ่งของที่ประดิษฐ์สร้างทำขึ้นด้วยฝีมือช่างที่สวยงามประณีตบรรจงน่าชมมาก

ในบรรดาเครื่องประดับตกแต่งที่ทำขึ้นด้วยฝีมือช่างชาวไทยในครั้งนั้น ครอเฟิดชมเชยมากว่า เป็นของงดงามหาดูได้ยาก และเป็นแบบที่มีรูปร่างลักษณะประณีตและสร้างทำอย่างพิถีพิถันเป็นแบบหนึ่งต่างหาก

ซึ่งต้องอาศัยช่างศิลปที่มีฝีมือชำนิชำนาญในงานสลับช่วงถ่ายทอดวิชาน์ต่อ ๆ กันมา จึงทำได้ดีวิเศษถึงปานนั้น แต่อย่างไรก็ดี งานศิลปหัตถกรรมของไทยในครั้งนั้น ก็มีรปลักษณะแบบอย่างชนิดเดียวกันโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากรูปเดิมมาเป็นเวลานานไม่น้อยกว่า ๑๓๐ ปี ทั้งนี้จะสังเกตเห็นได้จากแบบศิลปหัตถกรรมชนหนึ่ง ซึ่งลาลูแบร์ได้แสดงไว้ ก็เป็นแบบเดียวกันกับของสิ่งอน ๆ ที่ทำขนในครั้งกระโนั้น แต่ยังคงนำมาใช้กันอยู่ในครั้งนั้นด้วย

คนไทยสมัยนั้น ไม่ใคร่จะนิยมมีอาภรณ์ประดับด้วยเครื่องเพชรพลอย และเครื่องตกแต่งกายกระจุมกระจิมมากมายอะไรนัก ผู้ชายไทยส่วนมากไม่นิยมสวมใส่ตุ้มหูและแหวนประดับนิวเลย ส่วนผู้หญิงไทยจะมีเครื่องประดับตกแต่งเป็นสร้อยคอทำด้วยทองคำ สร้อยข้อมือและกำไลมือที่เป็นทองคำล้วน สำหรับเครื่องประดับตกแต่งของเด็กในวัยรุ่นเมื่ออายุราว ๑๕ ปีนั้น ได้จัดอย่างพิถีพิถันและงดงามหรูหรามาก

ครอเพิดได้เล่าถึงเรื่องเครื่องใช้เบ็ดเตล็ดของคนไทยในครั้งนั้นว่ามีสิ่งของที่เป็นเครื่องใช้ ทำด้วยสังกะสี ทองเหลือง และดีบุก มากมายหลายอย่าง และเป็นสิ่งของที่ใช้กันภายในประเทศด้วย ในครั้งนั้นได้มีการทำเครื่องเหล็กกันแล้ว และมีแร่เหล็กอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนมากด้วย ได้นำเหล็กมาใช้ทำเป็นเครื่องใช้สิ่งของต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ มีโรงงานทำภาชนะเครื่องใช้เกิดขึ้นและขยายตัวออกไปแพร่หลายยิ่งขึ้น มีชาวจีนและมลายูได้เข้ามาทำเครื่องใช้ภาชนะหุงต้มและเครื่องใช้ทำครัว สำหรับเครื่องมือเครื่องใช้จำพวกมีดนั้น คนไทยทำขึ้นใช้อย่างง่าย ๆ

ไม่ต้องอาศัยฝีมือความชำนาญมากนัก และไม่ใคร่จะชอบทำเครื่องศาสตราวุธ ดังนั้นจึงต้องจัดซื้อหามาโดยทางหนึ่งทางใดจากฝรั่งเสมอ

บรรดาเครื่องหัตถกรรมมีการทอผ้าด้ายและผ้าไหม ซึ่งทำขึ้นในเมืองไทยนั้น มักเป็นงานของผู้หญิงไทยแทบทั้งสิ้น และไม่ใคร่จะใช้ฝีมือความชำนาญเท่าไรนัก ลักษณะเนื้อผ้าจึงเป็นอย่างธรรมดาสามัญ ไม่ใคร่จะงดงามเหมือนอย่างผ้าที่ทำขึ้นในเกาะชวาและซีลบีส์ในครั้งนั้น ในเรื่องการย้อมสีของผ้า ก็ยังไม่ใคร่จะมีคุณภาพ แม้ว่าจะมีวัตถุสำหรับใช้ย้อมสีอยู่มากมายภายในประเทศก็ตาม

เกี่ยวกับเรื่องถ้วยชาม ซึ่งเป็นของจำเป็นในครอบครัว คนไทยเป็นผู้ทำขึ้นใช้ทั้งสิ้น และมีเครื่องถ้วยลายครามที่ส่งมาจากต่างประเทศบ้างเหมือนกัน ในด้านงานก่อสร้างบ้านเรือนของคนไทยในสมัยนั้นอยู่ในลักษณะที่เจริญพอควร และบุคคลธรรมดามักใช้วัตถุก่อสร้างที่หาได้และเหมาะสมกับลมฟ้าอากาศตามภูมิประเทศ กล่าวคือ ในที่ราบลุ่มซึ่งมีดินปนทราย กนิยมถมพื้นให้แน่นหนาและยกพื้นสูงขึ้น และตามชนบทส่วนมาก ไม่ใคร่จะเห็นมีบ้านเรือนที่อยู่อาศัยซึ่งสร้างทำขึ้นด้วยศิลาก่ออิฐโบกปูน มักใช้ไม้กันเป็นส่วนมาก รวมทั้งมีไม้ไผ่อยู่ด้วย สำหรับบ้านของข้าราชการผู้ใหญ่ในครั้งนั้น มีอยู่ไม่น้อยที่ก่อสร้างขึ้นด้วยอิฐปูน และหลังคามุงกระเบื้อง ทำให้ลักษณะคล้ายคลึงกันกับของอารยะประเทศ เกี่ยวกับตึกเรือนอาคารอันเป็นสถานสาธารณะนั้นยังมีอยู่น้อย และมักมีสะพาน บ่อน้ำ ที่เก็บขังน้ำอยู่มากมายทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เหมือนอย่างประเทศอื่น ๆ ในอาเซีย ในด้านการคมนาคม

คนไทยในครั้งนั้นนิยมสัญจรไปมาทางน้ำทางเรือกันมาก ทั้งนี้เพราะถนนหนทางยังมีไม่มาก และใช้ช้างเป็นพาหนะเดินทางตามภูมิประเทศที่เป็นป่าเขาและทางแคบ ๆ ซึ่งยังไม่อาจมีถนนหนทางขึ้นได้

ในการก่อสร้างโบสถ์วิหารและวัดวาอารามต่าง ๆ นั้น คนไทยมักก่อสร้างขึ้นได้อย่างใหญ่โตและมีศิลปงดงาม นับว่าเป็นชาติหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองในศิลปวิทยาการด้านนี้ และมีการปกครองดีทีเดียว จึงมีความสงบสุขร่มเย็นอยู่กัน ตามโบสถ์ต่าง ๆ ทุกวัดมีรูปลวดลายแสดงศิลปฝีมือช่างอันยอดเยี่ยมของคนไทย ผนังของโบสถ์และพื้นภายในโบสถ์ก่อสร้างด้วยอิฐปูน สำหรับผนังมีภาพลวดลาย หลังคา ช่อฟ้า ประตูหน้าต่าง ล้วนสร้างด้วยไม้ที่แข็งแรง หลังคามุงกระเบื้อง ประตูหน้าต่างแกะสลักไม้และลงรักปิดทองงดงามอย่างน่าพิศวง และเป็นเครื่องแสดงถึงฝีมือช่าง ซึ่งชำนิชำนาญดีเลิศของคนไทยครั้งนั้นด้วย

ในวัดมีอีกสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นที่นิยมของฝรั่ง สิ่งนั้นคือปรางค์และเจดีย์ซึ่งมีอยู่ตามวัดต่าง ๆ ก่อสร้างด้วยอิฐปูน และมีรูปทรงสง่างามน่าดูมาก แกมเฟอร์ ผู้เข้ามาเยือนกรุงศรีอยุธยาได้กล่าวไว้ว่า "โบสถ์ของคนไทย ไม่ใหญ่โตเท่าเทียมโบสถ์ของฝรั่งก็จริง แต่โบสถ์ไทยมีลักษณะรูปทรงสง่าสวยงามมากกว่าโบสถ์ฝรั่ง ที่น่าดูมากก็มีหลังคาช่อฟ้า หน้าบรรณล้วนปิดทองเหลืองอร่าม เสาใหญ่งดงามและประดับลวดลายอื่น ๆ อีกมาก" ในเรื่องนี้ ครอเฟิดกลับมีทัศนะเห็นแย้งไปว่า ปรางค์และเจดีย์ ยังมีความสูงไม่มากพอ และทำให้สง่างามน้อยลงไปบ้าง

ทุกวัดในทางพุทธศาสนา มีพระพุทธรูปซึ่งสร้างขึ้นในท่าประทับนั่ง และท่ายืนเห็น มีพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็นอย่างดีที่สุดด้วยทองบรอนซ์ หรือทองเหลืองนับว่าเป็นฝีมือชั้นเลิศของศิลปไทยที่ต้องอาศัยความชำนิชำนาญอย่างแท้จริงทีเดียว ในการสร้างหล่อพระพุทธรูปนั้น มักจะมีการหล่อแยกเป็นส่วน ๆ ต่างหากก่อน แล้วจึงนำส่วนประกอบเหล่านั้นมารวมกันเข้าเป็นองค์พระพุทธรูป แล้วปิดทองดูสวยงามมากทีเดียว พระพุทธรูปนั้นบางองค์ก็สร้างขึ้นอย่างใหญ่โตมาก และบางองค์ก็มีมาแต่โบราณกาล ยากที่จะคะเนนับเวลานานของอายุการสร้างองค์พระพุทธรูปนั้น ๆ ได้

ในด้านงานเกษตรกรรมของคนไทยสมัยนั้น ครอเพ็ดกล่าวว่า คนไทยมีอาชีพส่วนใหญ่เกี่ยวกับการปลูกข้าว และผลิตน้ำมัน เกลือ น้ำตาล และพริกไทย พลเมืองส่วนมากมีความสามารถและจัดเจนดีมากในงานอาชีพที่กล่าวมาแล้วนั้น แม้ว่าอาชีพเหล่านี้ต้องอาศัยพื้นดิน ลมฟ้าอากาศ และการคมนาคมที่ติดต่อไปมาสะดวกอยู่มากก็ตาม แต่อาชีพเหล่านี้ก็ดำเนินไปด้วยดีตลอดมา

เกี่ยวกับเรื่องดนตรีของไทย ครอเพ็ดกล่าวว่า ดนตรีไทยมีเสียงไพเราะน่าฟังมากกว่าดนตรีของชาติตะวันออกอื่น ๆ และเสียงจากดนตรีไทยดูจะกลมกลืนและเข้ากันได้อย่างสนิทสนม ทั้งเป็นที่ชื่นชมน่าฟังของฝรั่งมาก วงดนตรีของไทยในครั้งนั้นประกอบขึ้นด้วยเครื่องดนตรีไม่น้อยกว่า ๑๐ อย่าง

ในด้านเกี่ยวกับภาษาและอักษรศาสตร์ของไทย ครอเพ็ดสนใจอยู่มากและได้กล่าวว่า คนไทยมีตัวอักษรที่เป็นพยัญชนะ สระ และเสียงสระกล้ำกัน เป็นจำนวนมากและมากกว่าของฝรั่งด้วย คำบางคำก็รู้สึกว่าออกเสียงได้ยากมาก แม้ฝรั่งและชาวอาเซียตะวันตกก็ไม่สามารถที่จะออกสำเนียงได้ชัดเจนเหมือนอย่างน้ำเสียงของคนไทยที่อ่านคำบางคำนั้นแต่อย่างไรก็ดี ครอเพ็ดกล่าวว่า ภาษาไทยและตัวหนังสือไทยนั้นคนไทยได้คิดสร้างขึ้นมานานแล้วตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ทีเดียว และมีลักษณะของการเขียนหนังสือจากซ้ายมือไปหาทางขวามือ เหมือนอย่างการเขียนหนังสือของอารยะประเทศอื่น ๆ

ตอนที่ ๒

เมื่อครอเฟิดหรือการะฝัด ซึ่งเป็นทูตชาวอังกฤษได้เข้ามาเห็นเมืองไทยในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และได้เขียนบรรยายเรื่องราวของเมืองไทยและคนไทยในครั้งนั้นไว้อย่างน่าฟัง ทั้งยังได้กล่าวอ้างถึงงานศิลปหัตถกรรมของคนไทยว่า เป็นแบบศิลปที่มีลักษณะงดงามมาก และเป็นแบบเดียวกันกับแบบศิลปเมื่อครั้งที่ลาลูแบร์ได้เข้ามาเห็นและบรรยายไว้ว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากรูปเดิม ดังนั้นในตอนนี้จึงสมควรที่จะนำเรื่องราวของเมืองไทยและคนไทยในครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งลาลูแบร์ได้เข้ามาเห็นเมืองไทยในครั้งนั้นและเขียนเรื่องราวไว้มาเสนอเป็นลำดับต่อไป

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗ เรื่องไทยกับฝรั่งเศส เป็นไมตรีกันครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้บรรยายข้อความไว้ว่า พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงส่งราชทูตฝรั่งเศสพร้อมด้วยคณะ มาพร้อมกับราชทูตไทยคือ โกษาปาน กลับมายังกรุงศรีอยุธยา และถึงสันดอนแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่ ๒๗ เดือนกันยายน พุทธศักราช ๒๒๓๐ ราชทูตฝรั่งเศสและคณะที่มาเมืองไทยในครั้งนั้น มีหัวหน้าอยู่ ๒ คน คือ ซีมอง เดอ ลาลูแบร์ คนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ที่เคยแต่งบทกลอน มีความชำนาญในวิชาเลข และชำชองในทางภาษาต่าง ๆ เป็นอย่างดี ได้รับตำแหน่งเป็นอัครราชทูตฝรั่งเศส มีหน้าที่ในเมืองไทยเกี่ยวกับการเจรจา

การเมืองและการศาสนา และต้องปรึกษาหารือกับ โครด เซเบเรต์ ดูบูเล อีกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานในกระทรวงทหารเรือ และเป็นผู้อำนวยการคนหนึ่งในบริษัทฝรั่งเศสฝ่ายอินเดีย มีหน้าที่ในเมืองไทยเกี่ยวกับจัดการค้าขายด้วย

ลาลูแบร์ได้เขียนบรรยายเรื่องราวของเมืองไทยและคนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้อย่างน่าสนใจมาก จึงขอนำมาเล่าสู่กันฟังดังต่อไปนี้.–

ในเรื่องการศึกษาและอัธยาศัยของคนไทยในครั้งนั้น ลาลูแบร์ชมเชยมากว่า บุตรรักบิดามารดา และมีความว่านอนสอนง่าย มีความอ่อนหวานเป็นอารมณ์ แต่ต้องไม่ขู่เข็ญขัดใจให้สะทกสะท้านจนเกินไป บิดามารดาก็เข้าใจที่จะวางตนให้เป็นที่รักและนับถือของบุตร และเอาอกเอาใจเลี้ยงน้ำใจของบุตรไว้เป็นอย่างดีและเป็นที่ถูกนิสัย ด้วยถ้อยคำโอวาทของบิดามารดาล้วนมีอานุภาพได้มากเป็นที่น่าพิศวง บิดาย่อมมีอำนาจในครอบครัวของตน และทั้งบิดามารดาย่อมมีส่วนร่วมในการรับผิดหรือโทษที่บุตรของตนต้องรับจากทางการบ้านเมือง ยิ่งกว่านั้นบิดามารดายังจำต้องส่งตัวบุตร ซึ่งกระทำความผิดชนให้แก่ทางการบ้านเมืองด้วย แม้ว่าบุตรจะเกรงกลัวในโทษที่ตนจะได้รับ และอาจหลบหนีไปเสียก็ได้ แต่บุตรก็ไม่เคยคิดจะทำเช่นนั้น และไม่ยอมละเลยหลีกหนีไป เพราะบุตรอาจหลบหนีเอาตัวรอดไปได้ แต่โทษจะตกอยู่กับบิดามารดาหรือญาติที่มีอายุสูงกว่าตน หรือบรรดาบุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือของตน

ซึ่งอาจต้องถูกนำมาจำจองเพื่อเร่งรัดเอาตัวบุตรต่อไป ดังนั้น บุตรจึงมีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา และไม่ยอมหลบหนี แต่จะหวนกลับมายอมมอบตัวให้แก่ทางการบ้านเมือง เพื่อพิจารณาโทษผิดที่บตรได้กระทำไว้ ข้อนี้ย่อมเป็นพะยานที่ชัดให้เห็นชัดเจนว่า บุตรมีความรักใคร่และเคารพนับถือบิดามารดาของตนมากที่เดียว

ในด้านความประพฤติของคนไทยนั้น ลาลูแบร์กล่าวว่าในครั้งนั้น คนไทยคงจะรู้สึกตัวและรู้จักคิด จึงได้ตั้งอกตั้งใจเอาธุระฝึกหัดให้บุตรหลานของตนได้ศึกษาเล่าเรียน ให้ประพฤติและมีอัธยาศัยดี มีความสงบเสงี่ยม ไม่ก้าวร้าว และโดยเหตุที่จำเป็นต้องประกอบการงาน การค้าขายเลี้ยงชีวิต และจำเป็นที่จะต้องออกไปรับราชการ ซึ่งมีกำหนดเวลานาน ๖ เดือนในปีหนึ่ง คนไทยก็มีความพอใจ และที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ คนไทยพอใจที่จะสงบปาก แม้แต่ข้าราชการผู้หลักผู้ใหญ่ก็ไม่เว้นการสงบปาก เช่นเดียวกับข้าราชการผู้น้อย จะพูดจาสิ่งใดก็ไม่ให้กระทบกระเทือนใจใคร ถ้าหากว่าถ้อยคำนั้นอาจจะไม่เป็นที่พอใจของผู้ฟัง การข้อนี้จึงจำเป็นที่คนไทยจะต้องเข้าใจเสียให้ดีก่อนว่า จะออกปากพูดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปโดยไม่ให้เป็นข้อขัดคอหรือคัดค้านเกิดขึ้นได้

เมื่อคนไทยมีกิจจำเป็นจะต้องคบค้าวิสาสะกับแขกบ้านแขกเมือง ซึ่งเป็นชาวต่างประเทศ ก็มักจะปริปากแต่น้อย ๆ ขรึม ๆ ไว้ให้มาก ตามคำภาษิตที่กล่าวกันไว้ว่า “พูดไปราคาสองไพเบี้ย นิ่งเสียราคา

ตำลึงทอง” เป็นดีกว่าอื่น หรือแม้ว่าแขกบ้านแขกเมืองจะเข้าใจในภาษาไทยก็ตาม แต่การทำขรึมไว้เช่นนั้น ก็นับว่าไม่เป็นการเสียหายอะไร

เกี่ยวกับคำสัพยอกหยอกล้อกันนั้น ลาลูแบร์กล่าวว่า เป็นการยากที่ชาวต่างประเทศจะพึงเข้าใจได้ และคำสัพยอกที่ล้อเลียนนั้น หากว่าไม่เข้าใจให้ดีแล้ว ย่อมเป็นการง่ายที่จะเกิดขอขัดเคืองกันขึ้นได้ ดังนั้นจึงไม่มีข้อควรสงสัยเลยว่า คนไทยก็มีความคิดและรู้จักที่จะแสดงบัญญาความรู้ออกมาเล่นหัวสัพยอกหยอกล้อกันเป็นเหมือนอย่างพวกฝรั่ง และก็ไม่ใช่เรื่องแตกต่างกันเท่าไรนัก ได้มีฝรั่งหลายคนยืนยันไว้ว่า คนไทยพอใจสัพยอกหยอกล้อบุคคลในฐานะเสมอ ๆ กัน และชอบเล่นล้อเลียนกันเสมอแทบไม่หยุดปากและความสนุกคนองเลยถึงกับหยอกเย้ากันเป็นเพลงกาพย์กลอนโคลงฉันท์เสียอีก และไม่ว่าจะเป็นสตรีหรือบุรุษ ล้วนมีความชำชองในการกล่าวเพลงกลอน จนดูเป็นของธรรมดาสามัญไป และเนื่องด้วยคนไทยมีความพอใจและสนุกในการล้อเลียนหยอกเย้ากันด้วยเพลงกลอน โดยไม่ยอมนอนเงียบเหงานั่งเอง จึงได้เกิดมีความคิดแข่งดี แข่งบัญญากันขึ้น ปรากฏเป็นความฉลาดสามารถมีไหวพริบ และเคยมีผู้ปากพูดโต้ตอบกัน ด้วยถ้อยคำเฉียบแหลมคมคายและชบขันมาก ลาลูแบร์เล่าว่า เขาเคยได้สังเกตเห็นลักษณะอาการเช่นที่ว่านี้ ก็เคยมีอยู่ในชาวสเปญด้วยเหมือนกัน

ในด้านที่เกี่ยวกับความไพเราะนุ่มนวลของภาษาไทย ลาลูแบร์กล่าวว่า เมื่อคนไทยพูดจาสนทนากันโดยน้ำใสใจจริงแล้ว จะรู้สึกว่า

มีภาษาที่สามารถจะแสดงความเคารพหรือยกย่องให้แผกเพี้ยนกันไปได้ดีมากกว่าภาษาฝรั่งเศส ยกตัวอย่างเช่น คนไทยอาจจะยกย่องให้ยศศักดิ์แก่ขุนนางผู้ใหญ่ และในคณะทูตชาวฝรั่งเศสในครั้งนั้น คนไทยก็ยกย่องยศศักดิ์ให้ และเรียกว่า ท่านผู้ประเสริฐ หรือเจ้าคุณผู้ใหญ่ ดังนี้เป็นต้น สำหรับคำพูดในภาษาไทยนั้น คำหนึ่งมีไว้สำหรับผู้ใหญ่พูดกับผู้น้อย และอีกคำหนึ่งก็มีไว้สำหรับผู้น้อยพูดกับผู้ใหญ่ มีคำอื่น ๆ อีกที่มีไว้สำหรับราษฎรร้องเรียนต่อขุนนางผู้ใหญ่ และมีอีกหลายคำสำหรับพูดได้แต่เฉพาะพระภิกษุสงฆ์

ลาลูแบร์ เล่าถึงเรื่องคนไทยในครั้งกรุงศรีอยุธยา มีกิริยา ท่านั่ง และท่าเคารพกันไว้ด้วย คือ ท่านั่งของคนไทย ก็นั่งเหมือนอย่างธรรมเนียมชาวสเปญนั่งกัน คือนั่งขัดสมาธิ อาจจะนั่งพับเพียบด้วยก็ได้ และการนั่งของคนไทยแบบนี้ เป็นการนั่งได้อย่างสบายที่เดียว ในครั้งนั้นลาลูแบร์กล่าวว่า แม้ใครจะส่งเก้าอี้เชิญให้นั่งห้อยเท้าได้ตามสบาย ก็จะไม่ปรารถนาที่จะนั่งบนเก้าอี้หรือเปลี่ยนเป็นนั่งในท่าอื่น

ในด้านการแสดงความเคารพกันนั้น คนไทยนิยมการกราบไหว้ และไม่ชอบยืนไหว้ ถ้าไม่ได้นั่งขัดสมาธิ หรือพับเพียบ ก็จะน้อมกายลงเคารพต่อกัน สำหรับผู้น้อยเข้าไปหาขุนนางหรือข้าราชการผู้ใหญ่ ต้องหมอบคุกเข่า และศีรษะก้มลง มือพนมจดหน้าผาก ในเวลาที่เดินผ่านกัน จะแสดงความเคารพโดยขณะที่จะผ่านไป ต้องก้มหลังลงพนมมือยกสูง จะยกมือสูงมากหรือน้อยเพียงไรนั้น สุดแท้แต่จะตั้งใจแสดงความเคารพมากหรือน้อย มักจะยกมือสูงตั้งแต่หน้าอกขึ้นไปถึงหน้าผาก

ในการไปมาหาสู่กันนั้น ถ้าผู้เป็นแขกอยู่ในฐานะต่ำกว่า เวลาไปหาเจ้าของบ้าน จะเดินกัม ๆ เข้าไปในห้องเจ้าของบ้าน แล้วนั่งลงหมอบกราบ มักนั่งในท่าพับเข่า และคอยฟังคำพูดจาของเจ้าของบ้านเสียก่อน คือจะไม่กล้าออกปากพูดจาออกมาก่อนจนกว่าเจ้าของบ้านทักทายขึ้นก่อนเสมอ ลาลูแบร์เล่าว่า เมื่อคราวทูตไทยไปเยี่ยมทูตานุทูตชาวฝรั่งเศสนั้น จึงมักจะมานั่งรอคอยอยู่จนกว่าเขาจะพูดจาด้วยก่อน ถ้าเป็นคนเสมอกันไปมาหาสู่กัน หรือผู้ใหญ่ไปหาผู้น้อย เจ้าของบ้านต้องออกมารับรองที่ประตูหอนั่ง และเมื่อเยี่ยมเยือนกันเสร็จแล้ว ก็ต้องตามออกไปส่งที่นั่นด้วย แต่ไม่เคยไปส่งไกลกว่าประตูเรือน และต่างจะมีการแสดงความเคารพด้วยเดินกัมหลังสุดแต่ใครจะเป็นผู้ใหญ่กว่ากัน เจ้าของบ้านต้องยอมให้แขกที่มายังบ้านของตน ได้นั่งในที่ซึ่งตนเคยนั่งแล้ว ภายหลังต่อไปก็จะยกผลไม้ ของว่าง และของหวานมาเลี้ยง บางทีก็เลี้ยงข้าวปลาอาหาร และเจ้าของบ้านต้องส่งเชี่ยนหมากและที่ชา ให้แขกรับประทานด้วยมือตนเอง เมื่อจะลากลับไป แขกต้องออกปากลาก่อนเหมือนอย่างธรรมเนียมพวกฝรั่ง

ลาลูแบร์ได้กล่าวถึงการศึกษาเล่าเรียนของคนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า ในครั้งนั้นคนไทยต้องส่งบุตรเข้าไปในวัดเพื่อรับการศึกษาอบรมจากพระภิกษุสงฆ์ เมื่อบิดามารดาได้เลี้ยงดูบุตรของตนจนมีอายุได้ ๖ หรือ ๗ ปีแล้ว ก็จะพาบุตรไปอยู่วัดและถวายตัวบุตรฝากผังให้อยู่กับพระภิกษุสงฆ์ในวัด และต่อมาก็ให้บรรพชาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา สำหรับการ

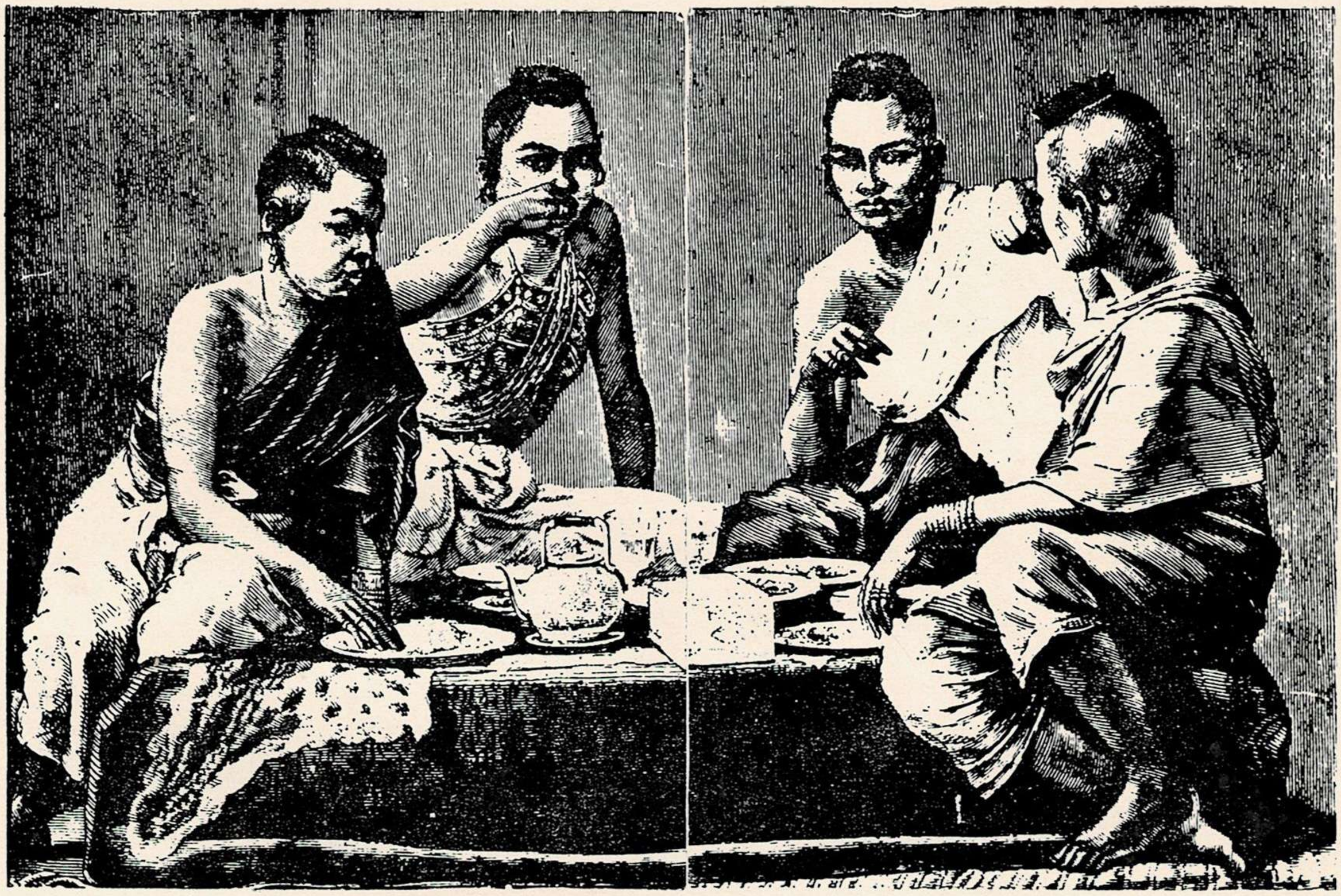

ภาพเขียนโบราณฝีมือฝรั่ง สุภาพสตรีชาววังกำลังรับประทานอาหาร

(ด้วยความเอื้อเฟื้อจากบริษัทเอสโซ่ แสตนดาร์ด อีสเทอร์น)

บรรพชาเป็นสามเณรหรือเณรนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเข้าบรรพชาเป็นการทั่วหน้าทุกคน ย่อมสุดแท้แต่ใจสมัคร เมื่อสามเณรได้รับการศึกษาอบรมและมีอายุมากพอที่จะบวชเป็นพระภิกษุได้แล้ว ก็จะมีพิธีอุปสมบทให้เป็นพระภิกษุและเข้ารับการศึกษาอบรมชั้นสูงยิ่งขึ้นต่อไป

วิชาที่ศึกษาเล่าเรียนกันในครั้งนั้น พระภิกษุสงฆ์ซึ่งทำหน้าที่เป็นครูจะสอนให้รู้จักการอ่านหนังสือ ให้เขียนหนังสือได้ และฝึกหัดคิดเลขทำบัญชีด้วย ในด้านจริยศึกษาก็อบรมสั่งสอนให้เป็นผู้มีศีลมีธรรม และทราบเรื่องราวพระพุทธประวัติ นอกจากนั้นก็สอนให้รู้จักภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาและทางกฎหมายอยู่ในเวลานั้น ตามธรรมดาแล้วจะต้องอุปสมบทเป็นพระภิกษุ และศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีอยู่ในวัดเป็นเวลานานหลายปี จึงจะมีความรู้ได้ลึกซึ้งเชี่ยวชาญดีแล้วก็จะเข้าทำงานในหน้าที่ซึ่งต้องใช้ความรู้และภาษาบาลีให้เป็นประโยชน์ในรัวงานทางราชการ ในศาลาเวร หรือในงานโรงศาลจะเป็นงานด้านใดด้านหนึ่งก็ได้

สำหรับการเขียนหนังสือภาษาไทยนั้นก็เริ่มจากซ้ายมือไปหาขวามือเช่นเดียวกับฝรั่งเขียนหนังสือภาษาของเขา ลาลูแบร์ให้ความเห็นว่าคำพูดของคนไทยมีสำเนียงกระแทกหนักและมักขึ้นเป็นเสียงสูงบ่อย ๆ แม้ว่าคำพูดจะเป็นคำเดียวโดด ๆ ก็ตาม คำไทยที่ถือเป็นคำเดียวแต่ออกเสียงหลายพยางค์นั้น มักเป็นคำที่ได้มาจากภาษาอื่นเป็นส่วนมาก ภาษาไทยมีคำใช้กันอยู่มากมาย ไม่อัตคัดคำพูด แต่มีเสียงคล้าย ๆ กัน พจนานุกรมของไทยไม่ใคร่จะง่ายนัก มีคำพูดที่ใช้เป็นศัพท์แตกต่างกัน

ไปมาก ซึ่งฝรั่งจะฟังเข้าใจได้ยากและไม่อาจทราบได้ว่า มีเสียงแตกต่างกันอย่างไร ทำให้ความหมายไม่เหมือนกันไปด้วย

ลาลูแบร์ได้กล่าวถึงเรื่องการศึกษาเล่าเรียนของคนไทยในครั้งนั้นไว้ต่อไปว่า เมื่อศิษย์อ่านเขียนหนังสือได้แล้ว ครูอาจารย์จะต้องสอนเรื่องการคิดเลขให้แก่ศิษย์หรือนักเรียนต่อไป ในเรื่องเลขของไทยนั้นมีจำนวนตัวเลขและวิธีนับจำนวนเหมือนกับของฝรั่งทุกประการ ต่างกันก็แต่รูปตัวเลขตั้งแต่เลข ๑ ถึงเลข ๙ ส่วนเลข ๐ ของไทยคล้ายกับ ๐ ของฝรั่ง คนไทยมักคำนวณเลขด้วยดินสอกระดานชนวน แต่คนจีนในเมืองไทยมักใช้ลูกคิดเป็นเครื่องมือช่วยคิดเลข และชาวอินเดียเป็นผู้มีความรู้ชำชองดีในการคิดเลขและทำบัญชีด้วยเหมือนกัน

ในด้านสติปัญญาความคิดนั้นลาลูแบร์กล่าวว่า คนไทยมีความพิเคราะห์มาก เมื่อเรียนวิชาอะไรก็เรียนรู้ได้ง่ายและรวดเร็วแจ่มแจ้ง สติปัญญาก็เฉียบแหลมและว่องไว ความมุ่งหมายก็มีเจตนาแรงกล้าและตั้งใจจริง เห็นอะไรพอใจรักใคร่แล้วก็ย่อมเลียนแบบอย่างทำได้ทันที เป็นคนเอางานเอาการดีอย่างเอกที่เดียว ดังนั้นจึงสามารถศึกษาเล่าเรียนอะไรก็ได้และอาจจะส่งเสริมให้รู้ตลอดปลอดโปร่งยิ่งขึ้นด้วย ไม่ว่าในวิชาวิทยาศาสตร์อย่างสูงสุดประเภทสาขาวิชาใดก็ตาม หรือจะเป็นวิชาการช่างที่ยากที่สุดอย่างใดก็ดี คนไทยย่อมศึกษาเล่าเรียนและเข้าใจได้ทั้งนั้น แต่มีข้อที่น่าเสียดายว่า มักจะขาดความขยันขันแข็งไปเสียเท่านั้น จึงทำให้หมดหวังที่จะคิดในวิทยาการต่าง ๆ ที่ตนพอใจรักใคร่ เช่น ในวิชาแปรธาตุ เป็นต้นให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

ลาลูแบร์กล่าวเป็นเชิงสงสัยอยู่ประการหนึ่งว่า คนไทยสมควรจะศึกษาเล่าเรียนได้เหมือนอย่างฝรั่งทุกอย่างเจียวหรือ และอ้างว่าอวัยวะและกิริยาอาการของประชาชนพลเมืองในประเทศที่ร้อนจัดเช่นกรุงสยาม หรือในประเทศที่หนาวจัดของเมืองฝรั่งนั้น อาจจะเปลี่ยนแปรธรรมดาร่างกายและจิตใจของมนุษยชาติให้ผิดแผกแตกต่างกันไปได้ แม้จะยังคงมองเห็นรูปกายเป็นมนุษย์เหมือนกันก็ตาม แต่ความเปลี่ยนแปลงผิดแผกกันทางอากาศนี้ ย่อมเป็นเหตุให้นิสัยใจคอของคนในเมืองหนาวจัดและในเมืองร้อนจัด แตกต่างกันไปในเรื่องสติปัญญาความเฉลียวฉลาดก็ได้ ลาลูแบร์กล่าวไว้ว่า วิสัยของมนุษย์ย่อมมีความคิดและความเฉลียวฉลาดมีไหวพริบอยู่ในสมองทุกคน แต่ความคิดความเฉลียวฉลาดนั้นอาจจะละลายไปเสียได้ง่าย ๆ ในเมื่อถูกไออากาศอันมีอยู่และเป็นไปเองตามธรรมดาในถิ่นที่ต่างกัน

ในด้านวรรณคดี ลาลูแบร์กล่าวว่า คนไทยเป็นกวีมาแต่กำเนิด และบทกลอนของไทยคล้องจองกัน กาพย์กลอนของคนไทยคล้ายกับของฝรั่ง และหนังสือที่คนในสมัยก่อนแต่งเรื่องเมืองจีน ก็กล่าวว่ากาพย์โคลงจีนในสมัยนั้นก็ใช้คำคล้องจองกันด้วยเหมือนกัน สำหรับบทประพันธ์เป็นกาพย์กลอนโคลงฉันท์ของไทยนั้น มีความคิดดี ๆ อยู่มากแต่ก็แตกต่างกับความคิดเห็นของฝรั่ง ลาลูแบร์กล่าวว่าเขาได้เห็นรูปภาพกวีบางตอนแสดงตัวอย่างถึงสวนดอกไม้ซึ่งรื่นรมย์ มีชายหนุ่มรูปงามเชื้อเชิญสตรีสาวยอดเสน่ห์ให้มาหาและพบประสนทนากัน ท่าทางและคำพูดแสดงถึงน้ำใจอันดีและประกอบด้วยความอ่อนหวานละมุนละไม

แต่ถ้อยคำบางคำดูจะมีสู้สุภาพนักก็อาจเป็นได้ แต่ทั้งนี้ไม่ใช่จะมีอยู่ทั่วไปในถ้อยคำไทย นอกจากจะมีอยู่ในเพลงยาวสื่อสวาทกันเท่านั้น

ในด้านการประพันธ์ของคนไทยนั้น ก็มีบทประพันธ์เป็นกาพย์-กลอน ที่แต่งขึ้นจากเรื่องพงศาวดาร จากบทธรรมะเป็นสุภาษิตและที่พวกผีพายเห่บางบท และนำไปใช้ในบทละครก็มีมาก ลาลูแบร์เล่าว่าเขาสามารถเข้าใจเนื้อความเกี่ยวกับบทเห่บางบทได้ดี และละครก็มีเค้าเรื่องมาจากกาพย์กลอน จากธรรมะสุภาษิต และจากพงศาวดารหรือผสมกันเป็นอีกแบบหนึ่งต่างหาก ได้มีบางคนบอกแก่เขาว่า พระอนุชาธิราชของพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์หนึ่ง ได้ทรงพระนิพนธ์กาพย์-กลอน ธรรมะสุภาษิต บางเรื่องขึ้นไว้ และเป็นที่นิยมกันมากในสมัยนั้น

สำหรับการศึกษาเล่าเรียนกฎหมายของคนไทยนั้น จะศึกษาเล่าเรียนได้เมื่อบุคคลนั้นเข้าไปรับราชการในตำแหน่งตุลาการ ณ โรงศาลแห่งใดแห่งหนึ่ง แล้วจึงจะได้พบเห็นพระตำหรับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับราชการนั้น ๆ และจะพึงยึดถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป ซึ่งก็เป็นอย่างเดียวกับที่มีอยู่ในเมืองสเปญในครั้งนั้นด้วย ลาลูแบร์กล่าวว่าคนไทยไม่ใคร่จะได้ศึกษากฎหมายแพ่งหรือกฎหมายอาญาสำหรับแผ่น-ดิน และจะมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนกฎหมายบ้านเมืองของตน ก็ต่อเมื่อได้เข้ารับราชการในกองตลาการ และในส่วนที่เกี่ยวกับตัวพระตำหรับพระราชกำหนดกฎหมายสำหรับแผ่นดิน ก็หาได้จัดทำให้มีการแพร่หลายเป็นสาธารณะรู้ถึงประชาชนทั่วไปไม่ ทั้งนี้เพราะในครั้งนั้นไม่มีการพิมพ์ฉบับหนังสือให้แพร่หลายออกไปเหมือนอย่างหนังสือฝรั่ง

เกี่ยวกับเรื่องการศึกษาเล่าเรียนทางการแพทย์ และยารักษาโรค ของคนไทยในครั้งนั้น รู้สึกว่าล้าสมัยอยู่มาก และก็คงเป็นเช่นเดียวกับชาติอื่น ๆ ในสมัยนั้นด้วยเหมือนกัน ลาลูแบร์ถึงกับกล่าวตรง ๆ ว่า แพทย์ไทยในครั้งนั้น ไม่เข้าใจในเรื่องอวัยวะภายในของร่างกายและไม่รู้จักการผ่าตัดเสียเลย และจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยแพทย์ฝรั่ง ซึ่งจะสามารถบอกยารักษาโรคและสมุฏฐานของโรคได้ด้วย แพทย์ฝรั่งจะทำการผ่าตัดสัตว์ออกเพื่อเปรียบเทียบดูเป็นการศึกษาไปในตัวด้วย ลาลูแบร์กล่าวถึงเรื่องการรักษาโรคในครั้งนั้นว่า พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้แพทย์มาจากเมืองต่าง ๆ ที่เป็นทั้งแพทย์คนไทย คนจีน และคนมอญ ก็มี ในครั้งนั้นพระองค์โปรดครูสอนศาสนาคริสตังชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ชื่อ มองสิเออร์ปูมาต์ ให้เข้ารับราชการฉลองพระเดชพระคุณในกรมแพทย์หลวงด้วย และทรงไว้วางพระราชหฤทัยแพทย์ฝรั่งผู้นี้มาก

ลาลูแบร์ได้พูดถึงการคำนวณปฏิทินของไทยในครั้งนั้นว่า คนไทยมีวิธีทำปฏิทินเป็นปี ๆ ซึ่งผู้ชำนาญทางคำนวณจะออกปฏิทินตามกฎเกณฑ์ในตำรา และเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่ตำแหน่งดาวพระเคราะห์ไม่ใคร่จะผิดพลาดจากตารางในปฏิทิน และเกือบจะเหมือนกันกับปฏิทินของฝรั่งที่ทำอยู่ทุก ๆ ปี โดยบวกเกณฑ์เข้าเป็นกำลังพระเคราะห์ในปีต่อๆไป สำหรับเรื่องศักราชนั้น ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไม่ได้ใช้จุลศักราช แต่เลือกเอาปีพุทธศักราชมาใช้ ส่วนปีจุลศักราชนั้นคงใช้เป็นหลักคำนวณในทางปฏิทิน และในรัชสมัยต่อมาก็นำจุลศักราชมาใช้ในราชการตามเดิมอีก

ในด้านการครองชีพของคนไทยในสมัยนั้น ลาลูแบร์กล่าวว่า การเลี้ยงชีพเป็นไปอย่างง่าย ๆ ประกอบด้วยสรรพภักษาหารและสิ่งของจำเป็นแก่การครองชีพในราคาพอประมาณ คนไทยเป็นคนดี มีความประหยัดด้วย บ้านเมืองในครั้งนั้นก็ไม่สู้ลำบากยากแค้น แม้จะมีบุคคลที่ไม่ขยันขันแข็งอยู่ก็ตาม แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า คนไทยเป็นคนดีไม่กระทำตัวให้ตกต่ำกว่าคนในโลก และไม่นิยมในของมึนเมา คนไทยในครั้งนั้นถือว่าการดื่มสุรานั้นเป็นสิ่งที่น่าละอาย

ความเป็นอยู่ของคนไทยในครั้งนั้น ก็สนิทสนมกลมเกลียวกันดีมากจนถึงกับถือกันว่า บุตรผู้ใดทนงใจขัดขืนต่อบิดามารดาของตน เกิดไปชาติหน้าก็จะต้องเป็นเปรตอสุรกาย ดังนั้นจึงมักจะไม่มีเหตุร้าวฉานทำลายสามัคคีในครอบครัว แม้ว่าความเป็นอยู่ในครอบครัวจะยากจนค่นแค้นสักปานใดก็ตาม แต่ก็ไม่ทำให้การแต่งงานอยู่กินกันในครอบครัวกระทบกระเทือนเดือดร้อนขึ้นได้เลย

ลาลูแบร์ ทูตชาวฝรั่งเศสผู้เข้ามาเยือนเมืองไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงเรื่องศิลปหัตถกรรมของคนไทยในครั้งนั้นไว้อย่างน่าฟังมาก เริ่มด้วยวิชาศิลปหัตถกรรมด้านการช่างฝีมือ ซึ่งแม้จะไม่ต้องอาศัยตาปใช้ยึดเหนี่ยวไม้แต่คนไทยก็สามารถทำงานช่างประกบได้ดี และรู้จักวิธีที่จะประกบเดือยท่อนไม้ทั้งสอง ๒ ภาค ให้เข้ากันได้อย่างแน่นสนิทดีทีเดียว คนไทยมีความรู้ในทางช่างปั้น ช่างแกะ และช่างสลักด้วย

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น มีการหล่อพระพุทธรูปต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนาอยู่แล้ว คนไทยมีความรู้ในการหล่อพระพุทธรูป รู้จักเผาอิฐ และทำปูนสอปูนผิวได้อย่างดี มีฝีมือในทางศิลปการช่าง สามารถก่ออิฐถือปูนสร้างตึก แต่อย่างไรก็ดี ตึกที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างไทยในครั้งนั้น ไม่ใคร่จะทนถาวรไปได้นานเท่าใดนัก เพราะทำรากไม่ดี จึงมักจะทรุดโทรมลงไปก่อนเวลาอันสมควร

ในครั้งนั้น การหล่อแก้วยังไม่มี และการทำกระจกซึ่งเป็นที่นิยมกันมากก็ยังไม่แพร่หลาย ลาลูแบร์กล่าวว่า พระมหากษัตริย์ไทยโปรดแก้วเจียรนัยมาก ถึงกับโปรดให้ประดับพระสีหบัญชรล้วนแล้วไปด้วยแก้วเป็นกระจกงาม ๆ น่าชมมาก การประดับหน้าต่างในเรือนอย่างโอ่โถง ก็ใช้ประดับกระจกชิ้นเล็ก ๆ ขนาดโตบ้างเล็กบ้างติด ๆ กันไป เอากระดาษทากาวยัดเชื่อมหัวต่อ เหมือนอย่างฝรั่งอัดแผ่นกระจกที่ขอบหน้าต่างของฝรั่ง แต่ของไทยในครั้งนั้น มักนิยมเขียนรูปภาพทับลงไปในกระจกเป็นส่วนมาก กระจกที่เขียนภาพลงสีแล้ว บางทีก็นำมาทำเป็นฉากลับแลสำหรับบังตา และหลังฉากลับแลนั้นมักนิยมจุดโคมไฟไว้ทำให้ส่องเห็นภาพเขียนสีงดงามหรูหราน่าดูมากยิ่งขึ้น

เมืองไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาอุดมไปด้วยแร่โลหชาติ อาทิ ทองคำ ก็มีใช้อย่างสมบูรณ์ คนไทยในครั้งนั้น รู้จักวิธีละลายโลหชาตุและหล่อรูปต่าง ๆ ในหุ่นพิมพ์ รู้จักสร้างพระพุทธปฏิมากร บางทีก็สร้างพระพุทธรูปขึ้นอย่างใหญ่โต และใช้อิฐใช้ปูนอย่างมากมาย แล้ว

กมีทองคำหรือแผ่นเงินหรือแผ่นทองแดงหุ้มภายนอก ลาลูแบร์เล่าว่าเขา
กมีพระพุทธรูปขนาดย่อม ๆ อยู่องค์หนึ่ง ซึ่งแผ่แผ่นทองแดงบาง ๆ หุ้ม
ปิดผิวนอกแต่ข้างในนั้นสร้างหล่อขึ้นด้วยรูปปนปั้น คนไทยในครั้งนั้น
ได้รับคำชมว่า ฉลาดทีเดียวในวิชาช่างทอง

บรรดาเครื่องบรมราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ไทย มักสร้าง
ทำขึ้นด้วยการหุ้มแผ่นทองคำหรือแผ่นเงินทั้งนั้น และนอกจากนั้น ก็นำ
แผ่นทองคำหรือแผ่นเงินมาหุ้มเหล็กฝักดาบ และมีแหนบซึ่งพระมหา-
กษัตริย์ไทยพระราชทานแก่ข้าราชการ และบางทีก็พระราชทานแก่ชาว
ต่างประเทศหรือฝรั่งบางคนด้วย

คนไทยในครั้งนั้น รู้จักเขียนหนังสือลงบนแผ่นทองคำด้วย ซึ่งจะ
เห็นได้ชัดเจนว่า พระราชสาส์นที่พระมหากษัตริย์ไทย มีไปถึงพระราชา
บ้านเมืองอื่นนั้น จะตรัสให้จารึกตัวอักษรลงไปในแผ่นทองคำให้บางๆ
ขนาดเท่ากับแผ่นกระดาษ และตัวอักษรที่จารึกลงในแผ่นสุพรรณบัตร
นั้น ใช้จารด้วยเหล็กจาร ถมด้วยชาดหรคุณ คนไทยรู้จักวิธีการแผ่
ทองคำให้บางเป็นอย่างดี และมีศิลปในวิชาช่างทองด้วย

เกี่ยวกับด้านการตีเหล็กนั้น ลาลูแบร์กล่าวแต่เพียงว่า คนไทยรู้
จักใช้เหล็ก และนำมาหล่อได้เองเหมือนกัน แต่ไม่เห็นนำเอาเหล็กเกือก
ม้ามาใช้กับม้าของไทย คงรู้จักใช้แต่เชือกผ่าปากและบังเหียนเหล็กเท่า
นั้น สำหรับวิชาฟอกหนังของไทยในครั้งนั้นยังไม่มีการทำกันเลย

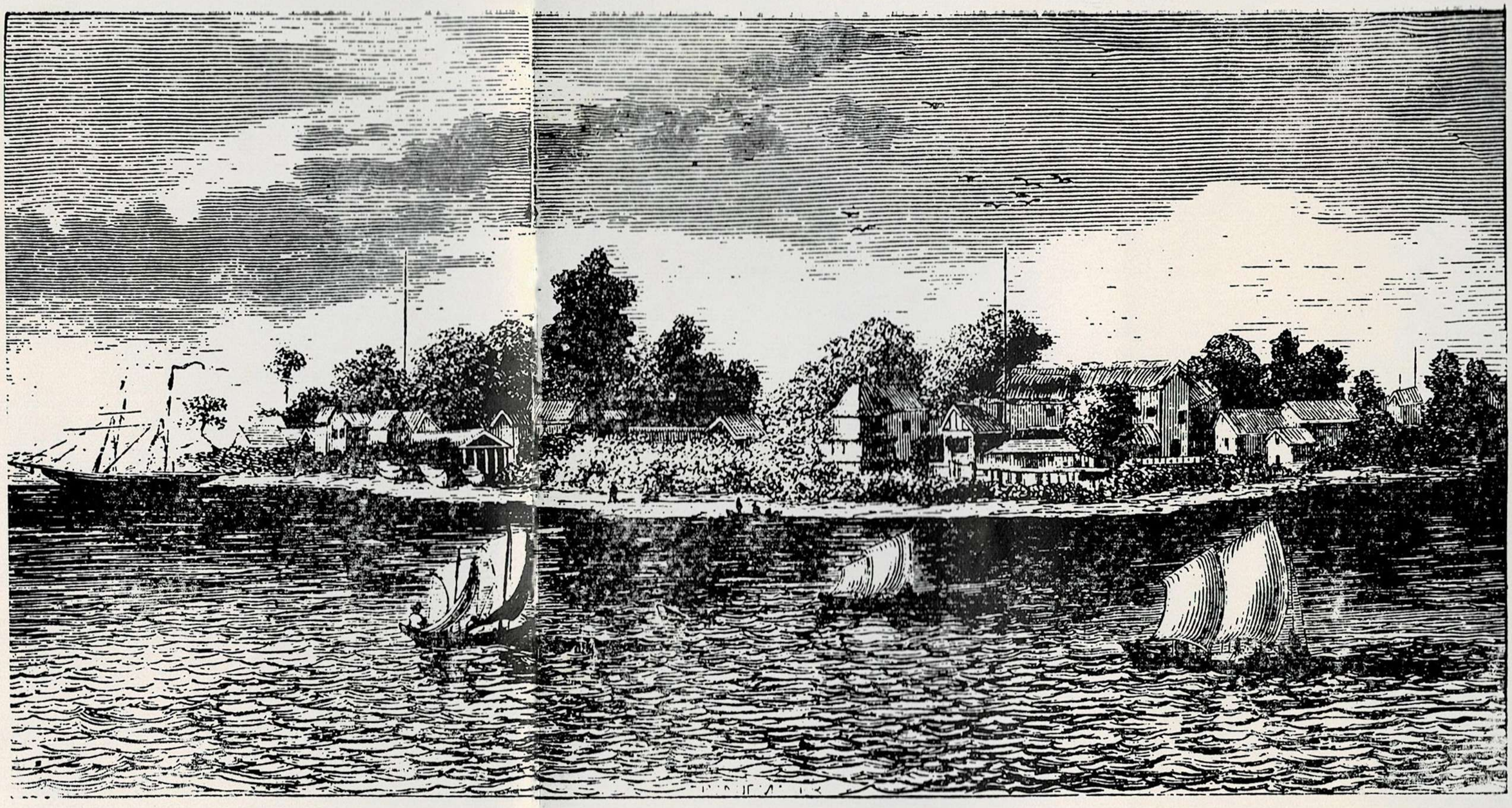

ภาพเขียนฝีมือฝรั่ง สภาพของปากน้ำสมัยต้นรัตนโกสินทร์

(ด้วยความเอื้อเฟื้อจากบริษัทเอสโซ่ แสตนดาร์ด อีสเทอร์น)

คนไทยรู้จักทอผ้าด้วยด้าย ปั่นด้วยฝ้าย แต่เสียดายที่ในครั้งนั้น ไม่มีเครื่องมือดี ๆ ที่จะทอ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะไม่ได้พยายามจัดหาสำรองเครื่องมือที่จะทำการทอไม่มากเพียงพอ และไม่ใคร่จะได้ทอแพรไหมหรือขนแกะและผ้าสลับสีเป็นลวดลายแปลก ๆ แต่อย่างใด ส่วนขนแกะในเมืองไทยนั้น ก็หาได้ยาก อย่างไรก็ดี คนไทยมีความรู้ความเข้าใจดีในเรื่องการปักกรอง ฝีมือและความคิดในการที่จะนำมาใช้ทำการปักกรองก็ดีอย่างน่ายกย่องชมเชยมาก

การเขียนภาพสีของคนไทยนั้น ได้รับความสนใจจากฝรั่งมากทุกยุคทุกสมัยมาทีเดียว ในครั้งนั้นก็เช่นเดียวกัน ลาลูแบร์ได้ให้คำเยินยอเป็นอันมากในเรื่องการเขียนภาพสีของไทย เขากล่าวว่า ในโบสถ์ของไทยวัดหนึ่ง เขาได้เห็นรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังสวยงามน่าชื่นชมมาก สีนั้นก็ระบายน่าดู แต่ดูเหมือนจะไม่มีสัดส่วนให้สมกับรูปคนรูปบ้านเรือนหรือรูปเขาที่แท้จริง

ในด้านการค้าขายของคนไทยในครั้งนั้น คนไทยทำการจับปลาและค้าขายทั่วไป ถือกันว่าเป็นการทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างธรรมดาของสามัญชน สำหรับการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศนั้น เป็นเรื่องใหญ่โตมาก ปรากฏว่า พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นผู้ดำเนินการจัดการค้ากับต่างประเทศ ส่วนการค้าขายกันภายในบ้านเมือง ก็มีอย่างตามปกติธรรมดา และไม่ใคร่จะใหญ่โตมากนัก

การค้าขายภายในบ้านเมือง เท่าที่ลาลูแบร์เล่าไว้ รู้สึกว่าคนไทยในครั้งนั้นต่างก็มีวัฒนธรรมและศีลธรรมอันดีงามเป็นที่น่าสรรเสริญ

มาก คือ คนไทยต่างก็มีความเชื่อถือไว้ใจกันในเรื่องการค้าขาย และจะไม่มีการฉ้อโกงต่อกันเลย ในด้านผู้ขาย เมื่อรับเงินค่าสินค้าที่ขายไปไว้แล้ว ก็ไม่มีการนับเงินสอบสวนจำนวนอีก และในด้านผู้ซื้อสินค้าก็ยอมรับสิ่งของหรือสินค้าที่ซื้อไปและชั่งน้ำหนักกันแล้ว โดยไม่ต้องกังวลตรวจสอบน้ำหนักกันอีก ทั้งนี้มีการไว้วางใจกันในระหว่างคนไทยกับคนไทยด้วยกันเท่านั้น ส่วนคนไทยกับฝรั่งนั้น เมื่อทำการติดต่อซื้อขายสินค้ากัน แม้เป็นเพียงสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็รู้สึกว่ามีการพิถีพิถันตรวจตรากันให้ถูกต้องเสียก่อนเสมอ

ลาลูแบร์กล่าวว่า ในครั้งนั้นเวลาตลาดออก เริ่มตั้งแต่บ่าย ๕ โมง จนถึง ๒ ทุ่ม หรือยามหนึ่ง ในตลาดการซื้อขายผ้านั้น คนไทยไม่ใช้ไม้หลาวัดผ้า มักจะซื้อขายผ้ากันทั้งม้วน แต่สำหรับผู้ที่ชอบสนเงินทองไม่อาจซื้อผ้าได้ทั้งม้วน ก็จำต้องซื้อปลีก คือ ใช้วัดเป็นแขน ๆ และการขายผ้าเช่นนี้ ผู้ขายมักใช้วัดผ้าด้วยความยาวของช่วงแขนของผู้ขายเสียเอง โดยวัดจากหัวไหล่ไปถึงปลายนิ้วกลาง เป็นระยะช่วงแขนหนึ่ง ๆ

เกี่ยวกับมาตราวัดระยะความยาวนี้ ในครั้งนั้นก็มีการใช้ไม้วาสำหรับวัดสถานที่ในการก่อสร้าง การสำรวจรังวัดที่ดิน และในกิจระอื่น ๆ อีก เช่น วัดถนน หนทาง หรือลำคลอง เป็นต้น ลาลูแบร์กล่าวว่า ถนนซึ่งเสด็จพระราชดำเนินผ่านจากกรุงศรีอยุธยาไปถึงเมืองลพบุรี ทุก ๆ ไมล์ย่อมหมายไว้ด้วยเสาปักมีป้ายติดตั้งแสดงจำนวนไมล์

ในเรื่องเครื่องตวงวัดของไทยในครั้งนั้น คนไทยใช้ทนานตวงข้าว และตวงสุราก็ได้ด้วย ทนานนั้นได้มาจากกะลามะพร้าว ธรรมดาผลมะพร้าวมักจะมีลักษณะโตเกือบเท่า ๆ กันเป็นส่วนมากจะแตกต่างกันก็ไม่มากนัก และเพื่อกำหนดให้แน่นอนยิ่งขึ้น ก็ใช้หอยเล็ก ๆ ซึ่งเรียกกันว่า เบี้ย นำมาตรวจสอบขนาดของทนานอีกทีหนึ่ง ทนานบางอันจุเบี้ยได้ตั้งหนึ่งพัน บางทนานก็จุเบี้ยเพียงห้าร้อยเท่านั้น และทนานที่จุเบี้ยได้ ๘๓๐ นั้นเป็นอย่างที่นิยมกัน และเรียกกันว่าทนาน ๘๓๐ นอกจากจะตวงข้าวด้วยทนานแล้ว คนไทยยังใช้กะบุงที่เรียกว่า สัด ทำด้วยไม้ไผ่สานอีกด้วย ทั้งทนานและสัด ที่ใช้กันในตลาดเมืองไทยมักเป็นของผู้ชาย และมาตราตวงวัดในครั้งนั้น ถือว่า ๕๐ สัดเป็น ๑ บั้น และ ๒ บั้นเป็น ๑ เกวียน

ในครั้งนั้นการใช้เงินตราของไทยใช้เงินพดด้วง มีรูปร่างลักษณะเป็นแบบเดียวเหมือนกันทั้งหมด และตีตราอย่างเดียวกันด้วย ถ้าจะมีการแตกต่างกันบ้างก็เพียงเล็กน้อยเหลือเกิน เงินพดด้วงมีรูปร่างเป็นแท่งกลม ๆ สั้น ๆ งอหรือพดเข้าเป็นรูปคล้ายตัวด้วง ให้ปลายหลอดทั้ง ๒ ข้างเข้ามาชนกัน และตีตราประจำทุกแท่งเงินบาท การตีตราเงินพดด้วงนั้น จะตีตราข้าง ๆ และอาจตีตรงกลางหลอดบ้างก็ได้ แต่สังเกตกันว่า มักไม่มีการตีตราตรงปลายหลอด พวกฝรั่งในสมัยนั้นกล่าวว่าเงินพดด้วงจะเป็นรูปอะไรและหมายความว่าอย่างไร เขาหาได้ทราบไม่ คงมีความรู้แต่เพียงว่า การเทียบอัตราเงินไทยกับเงินฝรั่งในครั้งนั้น มีดังนี้คือ เงินไทยบาทหนึ่ง น้ำหนักไม่เกินหนึ่งเคราน์ จะมีราคา ๓ ชิลลิงกับ ๓ เปนีครึ่ง

สำหรับเงินย่อยที่ใช้กันในเมืองไทยในครั้งนั้น คือ เบี้ย ซึ่งเป็นหอยเล็ก ๆ ฝรั่งที่อยู่ในเมืองไทยเรียกว่าเคารี กล่าวกันว่าคนไทยเก็บมาได้มากมายจากเกาะมัลดิเวส และบางทีก็ได้มาจากหมู่เกาะฟิลิปปินส์ ซึ่งมีไม่มากนัก ลาลูแบร์อ้างว่า นะวาเรต ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องการสมาคมกับกรุงจีนเกี่ยวกับเรื่องเบี้ย ซึ่งเรียกชื่อว่าเสเควเชล นั้นว่า "เป็นสิ่งของที่บรรทุกมาจากแหลมอินเดียและมะนิลา เบี้ยเสเควเชลมีชุกชุมที่เกาะละบัน ซึ่งเป็นเกาะหนึ่งในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ และส่วนมากก็ได้มาจากเกาะมัลดิเวย" ซึ่งคงจะเป็นชื่อเกาะมัลดิเวยหรือมัลดิเวส นั้นเอง

ในเรื่องการใช้เบี้ยนั้น นอกจากที่ใช้กันอยู่ในเมืองไทยแล้ว ลาลูแบร์ก็ได้กล่าวว่า เบี้ยคงใช้กันตลอดหัวเมืองต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย และเกือบจะนำไปใช้กันในแหลมอัฟริกาด้วย เมื่อเบี้ยมีน้อยเข้า ราคาก็ขึ้นมากขึ้น และเมื่อเบี้ยซึ่งบรรทุกเป็นอับเฉาเรือเข้ามามากขึ้น ราคาก็ตกลง เพราะเบี้ยเป็นคล้ายกับสินค้าชนิดหนึ่งเหมือนกัน มีการขึ้นลงในเรื่องราคาด้วย เวลาเบี้ยราคาถูก เป็นเครื่องหมายถึงสินค้าในตลาดเมืองไทยอุดมสมบูรณ์

เรื่องที่น่าทราบและน่าสนใจมากในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกเรื่องหนึ่งก็คือ เรื่องอาหารการรับประทาน ฝรั่งที่เข้ามาในเมืองไทยครั้งนั้น ย่อมต้องได้มาลองลิ้มรสอาหารไทยเราบ้าง และเราลองฟังทัศนะเกี่ยวกับเรื่องอาหารไทยเราดูว่า ฝรั่งเขามีความคิดเห็นกันว่าอย่างไร ? และแม้คนไทยในสมัย

ปัจจุบันนี้ ก็คงใคร่จะทราบว่า บรรพบุรุษของเราในสมัยนั้น ได้ครองชีพดำรงชีวิตมีความเป็นอยู่ และอยู่ดีกินดีกันเป็นประการใดบ้าง จึงจะขอนำทัศนะของฝรั่ง ซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองไทยในครั้งนั้น มาบรรยายไว้ตามสมควรต่อไป

เริ่มต้นทีเดียวฝรั่งเขากล่าวว่า คนไทยในครั้งนั้นรับประทานอาหารน้อย คงหมายถึงรับประทานไม่จุมาก หรือไม่อิ่มมากจนเกินไป และคงจะไม่รับประทานจุกจิกหลายเวลาด้วยก็ได้ ลาลูแบร์ถึงกับกล่าวว่า ดูอาหารการรับประทานของคนไทยแล้ว ไม่น่าจะอิ่มมากมายอะไรนัก รับประทานได้เพียงจำนวนเท่ากับที่ฝรั่งรับประทานกันแต่น้อย ๆ ในฤดูร้อนเท่านั้น และโดยทั่วไปแล้ว คนไทยรับประทานอาหารได้น้อยกว่าฝรั่ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะอากาศในเมืองไทยนั้นมีฤดูร้อนติดต่อกันเรื่อยไปเป็นเวลานานมากอยู่ก็เป็นได้

สำหรับอาหารตามธรรมดาสามัญของคนไทยในครั้งนั้น โดยทั่ว ๆ ไปก็มีข้าวและปลาเป็นส่วนสำคัญ นอกจากนี้ก็มีหอยนางรม แต่หอยจำพวกนี้มักจะไม่อ้วนพีเหมือนพวกหอยฝรั่ง แล้วก็มีเต่าขนาดย่อม ๆ มีกุ้งทุกขนาด และมีปลาต่าง ๆ ที่น่ารับประทาน จำพวกปลามีหลายพันธุ์หลายชนิด ซึ่งฝรั่งในครั้งนั้นไม่ใคร่จะรู้จักปลาเหล่านี้ และปลามีอุดมสมบูรณ์มากทั้งในทะเลและแม่น้ำลำคลอง ลาลูแบร์กล่าวว่า มีปลาที่สำคัญเป็นอย่างดีมากและพิลึกมากมาก คือ ปลาไหล

เมื่อพูดถึงเรื่องปลาแล้ว ก็มีเรื่องชวนขบขันอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งลาลูแบร์ได้เล่าไว้ว่า–

"มีบางคนยืนยันต่อข้าพเจ้าว่า เมื่อชาวสยามจับปลาเหล่านั้นใส่เกลือหมักไว้ตามวิธีที่ชาวสยามเคยทำกันมาแล้ว โดยรวมปลาเข้าไปหมักไว้ในตุ่มในหวดที่ทำด้วยดินเผา และในไม่ช้าปลาเหล่านั้น ก็จะค่อยละลายเละไป แล้วเกิดเป็นปลาร้าขึ้น ซึ่งจะนูนฟอดขึ้นและยุบลงเหมือนอย่างน้ำทะเลที่ไหลขึ้น-ไหลลง กล่าวคือ น้ำในปลาร้าจะฟูฟอดสูงขึ้นและยุบต่ำลงในตุ่มหรือในหวดนั้น ตรงกันกับเวลาที่เกิดกระแสน้ำทะเลไหลขึ้นและไหลลง เมอสิเออร์ วินเซนต์ ให้ปลาร้าข้าพเจ้าหวดหนึ่งเมื่อท่านมาถึงกรุงฝรั่งเศส และยืนยันต่อข้าพเจ้าว่า การที่ว่าน้ำปลาร้าในหวดขึ้นลงได้เหมือนกันและตรงกันกับเวลาที่น้ำทะเลขึ้นลงนั้นได้ทดลองแล้วเป็นความจริง ท่านได้เห็นแก่ตาตนเองทีเดียว แต่ข้าพเจ้า (ลาลูแบร์) ไม่กล้าแถมคำรับรองของข้าพเจ้าไว้ด้วย เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้ทราบเรื่องปลาร้าพลกนี้ข้าไป ณ กรุงสยาม ที่จะได้มีช่องได้รู้ได้เห็นด้วยตาตนเอง และประกอบด้วยหวดปลาร้าซึ่งเมอสิเออร์ วินเซนต์ได้ให้แก่ข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าได้พาไปยังกรุงปารีสด้วยนั้น ก็ไม่แผลงฤทธิ์พองขึ้นยุบลงเช่นที่ว่านั้นเสียด้วย บางทีจะเป็นเพราะปลาเละเกินไป หรือฤทธิ์เดชที่จะพองขึ้นยุบลงอย่างน้ำทะเล มีกำลังแต่เฉพาะชั่วกำหนดเวลาระยะหนึ่ง ๆ เท่านั้นก็ไม่ทราบ"

ลาลูแบร์กล่าวไว้ต่อไปว่า คนไทยชอบทำของรับประทาน และนิยมทำเนื้อสัตว์และปลาใส่เกลือทำเค็ม อาจเป็นเพราะในครั้งนั้น คนไทยชอบรับประทานปลาตากแห้ง และเห็นว่าอร่อยดีกว่าปลาสดก็ได้ บางทีสิ่งที่มีกลิ่นนั้น เมื่อรับประทานแล้วกรู้สึกว่าอร่อยกมี พวกฝรั่ง

บางคนก็ยอมรับในข้อนี้ อาทิ นะวาเรต ได้เล่าไว้อย่างน่าฟังมากว่า ครั้งหนึ่ง เขาเป็นผู้ที่ไม่ชอบรับประทานรังรองไข่นกชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกกันในเวลานั้นว่า ตะบอน (หมายถึงรังนก ที่มีอยู่ในเมืองไทยเรานั่นเอง) แต่ครั้นแล้วเมื่อเขาได้ลองแข็งใจรับประทานเข้าไปในครั้งแรก เขาก็กลับรู้สึกว่า รังนกนั้นเอร็จอร่อยน่ารับประทานมากทีเดียว ฝรั่งบางคนในครั้งนั้นก็รู้สึกว่าจะระมัดระวังรักษาตัว กลัวจะรับประทานของแสลงเข้าไป แล้วทำให้ท้องเสียขึ้นได้ ดังนั้นจึงมักจะนิยมรับประทานอาหารจำพวกผักมากกว่าอาหารอย่างอื่น และแม้นอนกที่ยิงได้ค้างไว้ ก็รับประทานอร่อยดีด้วยเหมือนกัน

อาหารอย่างหนึ่งของคนไทยในครั้งนั้น ได้แก่ น้ำพริก และลาลูแบร์ได้เขียนเล่าถึงวิธีทำน้ำพริกไว้ด้วยว่า น้ำจิ้มของคนไทยที่เรียกว่าน้ำพริกนั้น ทำกันอย่างง่าย ๆ คือ ใช้น้ำนิดหน่อยกับพริก กระเทียมหัวหอม หรือผักหวานบางชนิด นำมาตำผสมคลุกเคล้าเข้าด้วยกัน คนไทยในครั้งนั้น นิยมรับประทานน้ำพริกเหลว ๆ กันมาก เช่น ละลายมัสตาด แต่ใช้ปลาหมักที่เรียกว่า กะปี แทน คนไทยได้เคยให้กะปีที่ทำขึ้นแก่ เมอสิเออร์ เซเมเรต โดยนำเอากะปีลงอัดไว้ในกะปุก และก็ไม่มีกลิ่นด้วยในเรื่องน้ำพริกที่ลาลูแบร์เล่าไว้นี้ ดูไม่น่าอร่อยเท่าไรนัก เพราะขาดน้ำตาล น้ำมะนาว น้ำปลาและน่าจะเกินหัวหอมไปด้วย

เมื่อกล่าวถึงเรื่องน้ำมันซึ่งใช้ทำของรับประทานสำหรับคนไทยในครั้งนั้น ลาลูแบร์กล่าวว่า คนไทยไม่มีน้ำมันที่ทำจากผลนัต และผล

โอลีฟ หรือน้ำมันชนิดอื่นสำหรับฝรั่งรับประทานกันเลย นอกจากจะมีน้ำมันที่ได้มาจากมะพร้าว ซึ่งมักจะมีรสเปรี้ยวเจือปนอยู่นิดหน่อย แต่ก็รับประทานกันได้ดี ในเมื่อเคี่ยวไฟออกมาได้ใหม่ ๆ และถ้าเก็บไว้นาน ๆ จนเกินไปก็จะมีรสแรงมากขึ้น จนไม่อาจจะรับประทานได้ ลาลูแบร์เล่าว่าเมื่อเขากลับมาจากการเดินทางไกลเขาก็ได้พบน้ำมันที่กล่าวนี้ และได้รับประทานแล้วรู้สึกว่าเป็นเหมือนน้ำมันอย่างพิเศษของกรุงปารีส เพราะเป็นของจืดสนิทไม่มีรสชาดด้วย

ต่อจากนั้นไป เขาได้กล่าวถึงเรื่องน้ำนมโค และยกย่องว่า น้ำนมโคของคนไทยในครั้งนั้น มีครีมมากกว่าน้ำนมโคของฝรั่ง แต่คนไทยไม่ได้ทำเนยแข็งไว้รับประทานกันเลย แม้แต่เนยเหลวก็ไม่ใคร่จะมีขึ้นด้วย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเนยเหลวทำขึ้นได้ยาก โดยเหตุที่อากาศของเมืองไทยค่อนข้างร้อนจัดมาก และเนยเหลวที่นำเอามาจากเมืองสุรัตและเมืองเบงกระหล่านั้น เมื่อมาถูกอากาศร้อนจัดเข้าก็จะเสีย และเกือบจะคืนตัวเมื่อเข้ามาถึงเมืองไทย

เมื่อคราวมีงานเลี้ยงทูตานุทูตในกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น ลาลูแบร์ได้สังเกตเห็นว่ามีอาหารนำมาตั้งโต๊ะให้รับประทานในคราวนั้นมากกว่า ๓๐ ที่ เป็นอาหารรสแปลก ๆ ประกอบขึ้นด้วยเนื้อสัตว์ต่าง ๆ และเป็ดไก่ เขากล่าวว่า คนไทยไม่ใคร่จะนิยมรับประทานเนื้อสัตว์มากนัก แต่จะพอใจรับประทานเครื่องในของสัตว์เหล่านั้น สมเด็จพระมหากษัตริย์ไทยในครั้งนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสุกร เป็ด ไก่ และสัตว์ที่รับประทานได้อื่น ๆ ให้แก่ทูตานุทูต สำหรับเลี้ยงคนในคณะ

ราชทูต จะได้ปรุงอาหารตามความพอใจ ส่วนคนไทยนั้นไม่ใคร่จะชอบรับประทานเบ็ดไก่ มีไก่อยู่ ๒ ชนิด ซึ่งลาลูแบร์เล่าไว้ว่า ชนิดหนึ่งก็เหมือนไก่ของฝรั่ง แต่อีกชนิดหนึ่งมีลักษณะแปลกออกไป มีหนังและหงอนดำ แต่เนื้อและกระดูกขาว เมื่อนำเอาไก่ชนิดดำมาต้มเข้าแล้วก็มีรสคล้ายคลึงกับรสไก่ต้มของฝรั่ง แต่กระนั้นก็ดี มีคนนิยมรับประทานไก่ชนิดดำว่ามีรสและเป็นอาหารที่ดีกว่าไก่ชนิดอื่น พวกทูตานุทูตยังมีโอกาสได้รับประทานไก่อินเดียที่นำมาจากประเทศอินเดียแถบตะวันตก และเป็นไก่ชั้นดี ในเวลานั้นยังไม่มีในเมืองไทย เมื่อกล่าวถึงเรื่องเบ็ด เซากล่าวว่า เบ็ดมีชุกชุมมากและดี ๆ เสียด้วย แต่กเป็นอาหารที่รับประทานแล้วค่อนข้างจะเบื่อง่าย

เกี่ยวกับจำพวกนกต่าง ๆ นั้น นกยูง และนกพิลาบในเมืองไทยก็มีอุดมและนกจำพวกนี้ค่อนข้างเปรียว มีนกกาพันธุ์ต่าง ๆ และมีสีออกเทา ๆ ส่วนกระต่ายนั้นค่อนข้างจะหายากสักหน่อย สำหรับนกอื่น ๆ ก็มีหลายพันธ์หลายชนิดและชุกชุมมากเช่น นกปากซ่อม นกเขานกตัวเล็กอื่น ๆ ซึ่งฝรั่งที่ได้ลองชิมรสแล้วมักกล่าวว่า อร่อยมาก นกในเมืองไทยนอกจากใช้รับประทานได้ดีแล้ว ยังเป็นนกที่ฝรั่งสนใจมากด้วย และกล่าวว่า เป็นสิ่งที่แปลกประหลาดอยู่มาก คือ นกในเมืองไทยเกือบทั้งหมดเป็นนกที่มีรูปร่างลักษณะสีสรรสวยงามน่าดู น่าชมมากทีเดียว และมักจะส่งสำเนียงร่าร้องขันออกมาแปลก ๆ ซึ่งลาลูแบร์พังแล้วก็บอกว่า ร้องเป็นทำนองโหยหวล ไม่ใคร่จะมีสำเนียงเป็นเสียงเพลงเหมือนกับนกฝรั่ง เช่น นกไนท์ติงเกล หรือนกคีรบูน ในเมืองไทย

มักมีนกกระจอก นกยูง กา และแร้ง นกกระจอกนั้น เต้นและบินเข้ามาในบ้านเรือนอย่างคุ้นเคย และเที่ยวทาเศษอาหารและจิกแมลงตัวเล็ก ๆ ซึ่งได้บินแข้ามาในบ้านแต่เวลากลางคืน ส่วนกาและแร้งนั้นชมมาก ทั้งเชื่องคนด้วยเพราะไม่มีใครทำร้ายหรือทำให้มันตกใจ คนไทยมักจะให้อาหารมันกินเสมอ

แกะและแพะในเมืองไทยครั้งนั้น ค่อนข้างจะหายากเหมือนกัน ส่วนสุกรไม่ใคร่จะโตนัก และมักจะอ้วนเกินไป ฝรั่งที่เข้ามาในเมืองไทยมักจะรับประทานเนื้อสุกร และกล่าวว่า คนป่วยไข้ก็รับประทานได้ไม่เป็นของแสลง ส่วนโคกระบือคนไทยเลี้ยงไว้ใช้งานไถนา ถ้าหากว่าคนไทยไปพบกวางที่ถูกสัตว์ร้ายกัดทิ้งไว้ แม้ว่าเขายังไม่มีอาหารสิ่งใดจะรับประทาน ก็จะไม่ยอมเอาเนื้อกวางมาปรุงอาหารรับประทาน ลาลูแบร์กล่าวว่า เท่าที่คนไทยฆ่าเนื้อกวางและสัตว์สี่เท้าเชือง ๆ อื่น ๆ นั้น ก็เพราะต้องการจะขายหนังและเขาสัตว์เหล่านั้น แก่พ่อค้าวณิชผู้เข้ามาตั้งรับกว้านซื้อสินค้าเหล่านี้อย่างมากมาย สำหรับส่งไปจำหน่ายในเมืองญี่ปุ่นต่อไป

สมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประชาชนนิยมมีสัตว์เลี้ยงไว้ใช้งาน และใช้เป็นสัตว์พาหนะอย่างมากมายทั่วไป คือ มีโคตัวผู้และกระบือใช้ไถนาและเป็นพาหนะเป็นต้น แล้วก็มีช้าง ม้า ซึ่งมีบทบาทอย่างสำคัญอยู่ในเมืองไทยสมัยนั้นด้วย ลาลูแบร์เล่าว่า การคล้องช้างนั้นมักมีขึ้นบ่อย ๆ ประชาชนผู้ปรารถนาจะได้ช้าง

ไปทำงานหรือไปเป็นสัตว์พาหนะ ก็จะชวนกันไปทำการคล้องช้างและจับช้างนำมาฝึกใช้ทำงาน หรือบรรทุกของขับขี่ไปเป็นสัตว์พาหนะได้ตามต้องการ ในการคล้องจับช้างนั้น มีกำหนดอนุญาตให้คล้องและจับช้างเอามาเป็น ๆ เท่านั้น จะไล่คล้องและทำให้ช้างล้มตายไม่ได้ ทางการไม่ห้ามหวงการใช้ช้างเป็นสัตว์พาหนะ และมักนิยมใช้ช้างพังกันตามธรรมดาส่วนช้างพลายนั้นเมื่อคล้องมาได้แล้ว ก็จะนำมาฝึกหัดเอาไว้เป็นพาหนะสำหรับขับขออกรบด้วย

ในการขับขี่บังคับช้างนั้น ผู้ทำหน้าที่ขับขี่ช้างต้องนั่งทับนคอช้างเหมือนอย่างกับนั่งบนหลังม้า แต่การนั่งบนหลังม้ามีเครื่องอานบังเหียน ส่วนการนั่งบนคอช้างไม่มีเครื่องอานบังเหียนอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ผู้ขับขี่ช้างจักต้องถือขอเหล็ก อาจเป็นขอที่ทำด้วยเงินก็ได้ สับหรือสะกิดลงที่บนหัวของช้าง บางทีจะสับหรือสะกิดลงทางข้างขวา บางทีก็ลงทางข้างซ้าย หรือบางทีก็ลงตรงกลางกระพองหน้าผาก พร้อมกันนั้นปากก็บอกช้างว่า ให้ปฏิบัติอย่างไรตามที่ได้ฝึกหัดเอาไว้ คือว่าจะให้เดินต่อไป หรือจะให้ช้างหยุดเดินยืนอยู่กับที่นิ่ง ๆ และเมื่อขับขี่ช้างไปจนถึงทางลาดซึ่งสมควรจะหยุดลงได้แล้ว ผู้ขับขี่ก็จะร้องบอกช้างให้ค่อย ๆ ลงโดยใช้คำว่าผาด ๆ คือบอกว่า ลง ลง ดังนี้เป็นต้น

นอกจากคนขับขี่ช้าง ซึ่งต้องนั่งบนคอช้างแล้ว ที่ตอนกลางบนหลังของช้างจะมีที่นั่งอีกแห่งหนึ่ง สำหรับผู้นั่งบนสับปะคับหรือกุบแหย่งหรืออาจจะนั่งบนตัวบนขนกลางหลังช้างเลยก็ได้ ส่วนที่ตอนท้ายของช้างก็มีคานช้างอีกคนหนึ่ง ขนนั่งตอนท้ายของช้างซึ่งมักให้ชื่อเรียกคาน

ท้ายช้างนั้นว่า หัวสิบ ซึ่งหมายความถึงคนที่มีหน้าที่คุมคนได้สิบคน โดยมากมักถือกันว่า ช้างย่อมจะมีคนเลี้ยงดูแลรักษามากคนด้วยกัน ดังนั้น จึงมีคนอยู่ในบังคับของ หัวสิบ ถึง ๑๐ คน ส่วนคนที่ขับขี่บนคอช้างนั้น มักให้ชื่อเรียกว่าหมอช้างบ้างนายช้างบ้าง ซึ่งทำหน้าที่บังคับบัญชาว่ากล่าวคนที่ทางการจ่ายมาให้เลี้ยงดูแลรักษาช้างเชือกนั้นด้วย

ลาลูแบร์เล่าไว้ต่อไปถึงเรื่องช้างพระที่นั่งประจำซองในพระราชวังว่า ในพระราชวังย่อมมีช้างพระที่นั่งเชือกหนึ่งประจำซองอยู่เสมอ คือมีแท่นเสาตลุงและเกยคเชนทร์ พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินออกมายังเกยคเชนทร์นั้น เพื่อจะทรงช้างพระที่นั่งได้โดยสะดวก ดังนั้นจึงผูกช้างประจำซองอยู่เสมอ และถ้าพระองค์จะทรงพระราชยานให้คนหามไป ซึ่งปรากฏว่ามีอยู่บ่อยครั้งเหมือนกัน ก็จะเสด็จขึ้นเกยที่สูงพอเทียบพระราชยานโดยย่างพระบาทเข้าประทับในพระราชยานนั้นได้สะดวก หรือจะนำพระราชยานเข้าไปเทียบต่อพระบัญชร หรือพระเฉลียงก็แล้วแต่จะสมควร ดังนั้น ประชาชนพลเมืองก็ดี หรือชาวต่างประเทศก็ดี มักจะไม่ใคร่ได้เคยเห็นพระองค์เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระยุคลบาท

เมื่อครั้งที่ เฟอดิแนนด์ เมนเดซ บีนโต ได้เข้ามาเยี่ยมเมืองไทย ก็ได้เล่าไว้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยเคยเสด็จออกให้ราษฎรเข้าเฝ้าถวายบังคมวันหนึ่งในปีหนึ่ง พระองค์ทรงพญาช้างเผือกพระที่นั่งต้น สะพรั่งพร้อมไปด้วยขบวนแห่เสด็จเลียบพระนคร ไปตลอดถนนถึง ๙ สายในกรุงศรีอยุธยา แต่อย่างไรก็ดี ลาลูแบร์ได้กล่าวอ้างไว้ว่า ถ้าได้เคยมี

พระราชพิธีเสด็จเลียบพระนคร โดยทรงประทับเหนือพญาช้างเผือก พระที่นั่งต้นในครั้งนั้นจริงแล้ว ครั้นต่อมาถึงสมัยที่ลาลูแบร์เข้ามายังเมืองไทย คงจะเลิกถอนไปเสียบ้างแล้ว ทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์ไม่ทรงพญาเสวตคชสารเป็นราชพาหนะเหมือนแต่ก่อน และชาวไทยในครั้งนั้นได้บอกกับลาลูแบร์ว่า พญาช้างเผือกก็เป็นสัตว์อันประเสริฐอยู่ในหมู่สัตว์ทั้งหลายด้วยเหมือนกัน

การเสด็จออกในครั้งนั้น มีหนึ่งไม่มากกว่า ๒ ครั้ง กล่าวคือ เสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศล พระราชทานผ้าไตรและผลไม้แก่พระภิกษุสงฆ์ในพระอารามสำคัญ ๆ ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือนที่ ๖ ครั้งหนึ่ง และเดือนที่ ๑๒ อีกครั้งหนึ่ง ในวันบำเพ็ญพระราชกุศลทั้ง ๒ วันนั้น ถือเป็นวันหยุดงาน ทำบุญให้ทานหรือที่เรียกกันว่า "วันพระ" นั่นเอง พระองค์เสด็จโดยช้างพระที่นั่งต้นไปทางสถลมารคเข้าสู่พระอารามหลายแห่ง ซึ่งตั้งอยู่ภายในกำแพงพระมหานคร และแล้วจะมีขบวนแห่เสด็จโดยทางพยุหยาตราทางชลมารคในอีกวันหนึ่ง เป็นระยะทางไกลประมาณ ๒ ลีก หรือราว ๒๘๐ เส้น จากกรุงศรีอยุธยาล่องลงไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา ในวันต่อ ๆ ไปจึงพระราชทานเครื่องบำเพ็ญพระราชกุศลให้ข้าหลวงต่างพระองค์ เชิญไปถวายพระภิกษุสงฆ์ในพระอารามที่ไม่สู้สำคัญ และเป็นวัดที่อยู่ห่างไกลจากพระมหานครไม่เกิน ๒๘๐ เส้น

ในครั้งนั้น ลาลูแบร์ได้เล่าว่าได้เห็นวิธีการคล้องช้างจับช้างที่พะเนียดซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้มี

การคล้องช้างขน เพื่อให้อัครราชฑูตฝรั่งเศสได้ชม เริ่มแรกก่อนจะมี
การคล้องช้างขนนั้น จะมีขุนนางจำนวน ๑๒ คน แต่งกายสวมเสื้อแดง
หมวกแดง มาถึงทพะเนียดก่อนทจะเสด็จพระราชดำเนินไปถึง ขนนาง
ทั้ง ๑๒ คน จะนั่งขัดสมาธิลงบนพื้นเฉพาะหน้าทประทับ แล้วผินหน้าไป
ทางพะเนียดคล้องช้าง ต่อมาเมื่อมีเสียงชบวนเสด็จพระราชดำเนินมาแล้ว
ขุนนางเหล่านั้นต่างจะลงหมอบกราบเข่าและศอกจรดดิน ผินหน้าไปทาง
เสียงทกองกังวาลมาพร้อมชบวนเสด็จพระราชดำเนิน และเมื่อเสียงนั้น
ใกล้เข้ามาทุกทีแล้ว ขุนนางเหล่านั้นจะค่อย ๆ หันหน้าผินมาทางเสียงที่
ดังเอิกเกริกนั้นทละน้อย ๆ และหมอบราบอยู่อย่างนั้น เมื่อเสด็จขึน
ประทับ ณ พระราชบัลลังก์อาศน์แล้ว ขนนาง ๑๒ คนเหล่านั้น กจะ
หมอบราบผินหน้ามาเฉพาะหน้าพระที่นั่ง หันหลังให้พะเนียดที่มีการ
คล้องจับช้าง และในขณะที่กำลังทำการคล้องช้างอยู่อย่างอึงคนึงนั้น
ขุนนางเหล่านั้นจะไม่มีการกระดุกกระดิกหันหน้าไปดูกะเชาบ้างเลย และ
ลวนไม่มีท่าทีแสดงอาการตื่นเต้นอยากดูแต่อย่างใดด้วย เป็นที่ปลาดใจ
ของเหล่าฑูตานุฑูตที่ได้รับเชิญไปชมการคล้องช้างกันในครั้งนั้นเป็นอย่าง
ยิ่ง ลาลูแบร์ได้กล่าวถึงเรื่องการคล้องช้างในครั้งนั้นไว้อย่างน่าฟังต่อ
ไปอีก และถือกันว่าการคล้องช้างนี้เป็นกรีฑาที่สำคัญ และโอ่อ่า
นาอวดแสดงมากทเดียว

วิธีจับช้างเถื่อนนั้น เริ่มขนด้วยต้องจัดสร้างคอกใหญ่ ซึ่งเรียก
กันว่าพะเนียดและเป็นคอกพะเนียดที่กว้างขวางและยาวมาก เพื่อจะได้
ไล่ต้อนโขลงช้างเถื่อนให้เข้าไปอยู่ในพะเนียดแล้วเลือกคล้องช้างจับช้าง

104
959.3035 ส.30 ว.10141 ฉบ.
ส.392 ว

ที่ต้องการไว้ ลาลูแบร์เล่าไว้ในตอนนี้ว่าคอกพะเนียดนั้น ไม่ได้สร้างทำขึ้นด้วยวิธีขุดดินเป็นหลุมฝังไม้เสาทำขึ้นเป็นคอกพะเนียด แต่ได้สร้างทำขึ้นด้วยการถมดินให้สูงขึ้นมาเป็นโคกเป็นเชิงเทินสูงมากตลอดไปทุก ๆ ฟากพะเนียด และใช้โคกนี้เองเป็นที่สำหรับให้คนดูมาชมอยู่บนนั้น ที่ในคอกพะเนียดระหว่างโคกมูลดินที่ถมเป็นคันใหญ่นั้น ปักเสารายรอบเป็น ๒ แถว เสาสูงราว ๑๐ ฟุต หรือ ๖ ศอกเศษ และต้องเป็นเสาที่โตและแข็งแรงพอที่จะต้านทานกำลังของโขลงช้างที่จะเบียดดันได้ไหวด้วย ช่วงระยะที่ปักเสานั้น ต้องให้มีระยะห่างกันพอที่คนจะลอดเข้าไปข้างในวงพะเนียดได้ แต่ก็ต้องให้แคบเกินกว่าที่ช้างแต่ละตัวจะลอดออกมาได้ ในระหว่างเสาพะเนียด ๒ แถว ๒ ชั้นนี้เองจัดให้เป็นที่ช้างพังเชือง ซึ่งกรมช้างส่งออกไปล่อโขลงช้างเถื่อนตามมาจากป่าจะได้เข้าไปหลบล่อช้างเถื่อนอยู่ หมอช้างที่ขับขี่ช้างพังเชืองล่อโขลงช้างเถื่อนมานั้นมักใช้เอาใบไม้บังไพรกำบังตน เพื่อกันมิให้ช้างเถื่อนหวาดตื่นไปเสียก่อน และต้องใช้นางช้างพังเชืองที่เข้าใจดีพอที่จะส่งเสียงเรียกร้องดดดน เพื่อที่จะล่อเรียกช้างพลายเถื่อนให้ลุ่มหลง และติดตามมาจากป่า จนต้องหลวมตัวตกเข้าไปอยู่ในคอกพะเนียด ๒ แถว และไม่สามารถที่จะกลับคืนเข้าไปสู่ป่าได้อีก

อย่างไรก็ดี ความมุ่งหมายของกรมช้างในครั้งนั้น ก็เพื่อจะคัดจับช้างเถื่อนเชือกที่เจาะจง แล้วผูกมัดให้แน่น กักขังตัวไว้ จนกว่าจะฝึกหัดให้เชืองเป็นช้างใช้การใช้งานได้ตามปกติต่อไป จะขอเล่าถึงวิธีจับช้างเถื่อนในคอกพะเนียดตามลำดับไป คือ ที่ซองตรงมุมคอกพะเนียด

สำหรับที่จะจับช้างเถื่อนนั้น เป็นคอกตรง ๆ ปักเสาต้นใหญ่โตแข็งแรงไว้ เมื่อช้างเถื่อนเชือกที่ต้องการหลงเข้าไปในซองแคบนั้นแล้ว เสาอันเป็นประตูทางที่ช้างเถื่อนเอางวงผลักเข้ามานั้นก็จะปิดลงเอง ด้วยน้ำหนักตัวเสาแขวนกับเสาคานเป็นโตงเตงรองดินไว้ ประตูทางที่ช้างเถื่อนจะตรงออกไปนั้น ก็ปิดและขัดเชือนขันกันเสียแน่น และที่ช่องในซองตรงนั้นก็แคบมาก ไม่พอที่ช้างเถื่อนจะกลับตัวได้

อย่างไรก็ดี วิธีการล่อช้างเถื่อนนี้ มีความลำบากอยู่ประการหนึ่ง ตรงที่จะใช้วิธีล่ออย่างไร จึงจะทำให้ช้างเถื่อนเชือกที่ต้องการนั้นหลงเข้าไปอยู่ในคอกตรงซองนั้นได้แต่เพียงเชือกเดียวเท่านั้น ตามธรรมดาเมื่อไล่ต้อนโขลงช้างเถื่อนเข้าไปสู่คอกพะเนียดได้แล้ว ก็ย่อมมีช้างพังปนอยู่หลายเชือกในโขลงช้างเถื่อนนั้นด้วย และช้างพังก็มักจะเหนี่ยวรั้งกีดกันอยู่ใกล้ ๆ กับช้างพลายเถื่อนที่ต้องการจะจับไว้

มีพวกกรมช้างหลายคน ยืนอยู่ตามรอบนอกเสาพะเนียด และคอยรุกเข้าไปในพะเนียดที่ช้างเถื่อนจะผ่านเข้ามา เขาจะคอยล่อและหลีกหลบเสาเข้าไปได้ทุกทางเพื่อล่อกวนผัดช้างเถื่อนให้ไล่ติดตามเข้าไป เมื่อช้างเถื่อนนั้นแปรไล่พวกกรมช้างคนหนึ่ง เขาก็จะวิ่งหนีอย่างคล่องแคล่วว่องไวลอดหลบออกไปนอกเสาคอกพะเนียดเสีย ช้างเถื่อนนั้นไล่ตามก็ไปติดเสาจะลอดทะลุตามออกไปไม่ได้ ทำให้เกิดความโกรธขึ้นมาและอาละวาด ในเมื่อเอางวงลอดออกไปคว้าจับตัวคนกรมช้างไม่ได้ จึงฉุนเฉียวผลุนผลันแทงเสาพะเนียดจนงาหักสะบั้นลง

ในขณะเมื่อช้างเถื่อนที่ถูกล่อให้ติดตามเข้าไปในพะเนียดแล้ว กำลังไล่คนของกรมช้างผู้หนึ่งที่เข้าไปผัดล่ออยู่นั้น คนของกรมช้างอีกคนหนึ่งก็จะนำเอาบ่วงเชือกบาศก์ทมิฬสายยาวและแข็งแรงไปจ้องคอยที่จะขว้างเชือกไปคล้องช้าง ในการใช้เชือกบาศก์คล้องช้างนั้น เขาจะถือสายเชือกข้างหนึ่งไว้ แล้วเหวี่ยงขว้างเชือกบาศก์อีกข้างหนึ่งที่มีบ่วง ไปคล้องที่เท้าช้างของช้างเถื่อนขณะที่วิ่งอยู่อย่างสำนิสำนาญ และไม่ค่อยจะผิดพลาดที่หมาย เมื่อเชือกคล้องเข้าที่เท้าช้างเถื่อนได้แล้ว เขาก็จะกระตุกและกระชากเชือกบ่วงบาศก์นั้น โดยวิธีการที่ชำชองมามากแล้ว ทำให้เชือกบ่วงบาศก์รัดผูกเท้าช้างเถื่อนเสียแน่นกระชับ ไม่อาจหลุดออกมาได้ง่ายนัก เชือกบาศก์นี้เป็นเชือกเส้นโตและแข็งแรงมาก อาจจะทำด้วยหนังก็ได้ ทำให้ปลายข้างหนึ่งผูกเป็นลักษณะของบ่วงเมื่อดึงแล้วรัดเข้าไปได้ บางทีในการคล้องช้างนี้ อาจจะใช้เชือกบ่วงบาศก์คล้องรัดเท้าช้างข้างละ ๓–๔ เส้นก็ได้

เมื่อเห็นว่าเชือกบาศก์คล้องเท้าช้างเถื่อนและรัดไว้แน่น คงจะไม่หลุดแล้ว พวกกรมช้างก็จะปล่อยปลายเชือกบาศก์อีกข้างหนึ่งที่ยึดถือไว้ไปด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันมิให้ช้างเถื่อนที่กำลังวิ่งไปนั้นดึงเอาตัวผู้ถือเชือกปลายข้างนั้นให้ล้มลุกคลุกคลานตามไปด้วย อย่างไรก็ดี เมื่อช้างพลายเถื่อนบังเกิดมีความโกรธมากขึ้น เพราะถูกเชือกรัดเท้าแน่นและแก้ไม่หลุดออก ความห่วงใยพัวพันในช้างพังก็จะค่อยลดน้อยลงไป

ทำให้การล่อเอาตัวมาให้เข้าคอกเข้าซองสำหรับจับค่อยสะดวกขึ้นบ้าง แต่ยังต้องอาศัยวิธีอื่น ๆ อีกต่อไป

เริ่มต้นด้วย จะให้หมอช้างขับช้างพังเชื่องเข้าไปล่อในพะเนียดทางช่องที่เป็นคอกหรือซอง แล้วขับกลับทวนย้อนออกมาทางเดิมนั้นเป็นหลายเที่ยว และให้ช้างพังเชื่องที่หมอช้างขับไปนั้น ส่งเสียงร้องเรียกเบา ๆ ห้อยงวงลงไปตามระดับพื้นดิน และยกแกว่งงวงไปมาช้า ๆ มีเสียงดังเบา ๆ ให้ช้างพังเชื่องร้องเรียกอยู่ราว ๒–๓ ครั้ง แล้วหมอช้างก็จะขับช้างพังเชื่องออกไปอยู่นอกคอกพะเนียด ต่อมาหมอช้างผู้ชำนาญเชิงโลมเล้าน้ำใจช้างเถื่อน ก็จะขับช้างพังเชื่องเข้าไปล่อเรียกเล้าโลมอีก ๕–๖ เที่ยว แล้วจึงเปลี่ยนให้ช้างพังเชือกใหม่ผลัดกันเข้าไปเล้าโลมอีก จนกระทั่งช้างพลายเถื่อนยอมติดตามช้างพังเชื่องเข้าไป และเอางวงงัดเบิดเสาประตูซอง ตรงเข้าไปเพื่อจะไล่ติดตามให้ถึงทันตัวช้างพังที่คอยล่อนั้น ช้างพลายเถื่อนก็จะถูกล่อเข้าไปในคอกซองที่สำหรับจับตัว แล้วพวกกรมช้างก็จะช่วยกันเอาน้ำมารดให้ตามหน้าตามหลัง เพื่อให้เกิดความชุ่มชื่น คนอื่น ๆ ก็จะเอาเชือกบาศก์ทคล้องรัดติดเท้าไว้แน่นแล้วนั้น ผูกปลายข้างหนึ่งไว้กับเสาอย่างแคล่วคล่องว่องไว

ต่อมาหมอช้างก็จะขับช้างพลายเชื่อง ซึ่งฝึกหัดเอาไว้เป็นอย่างดีเพื่อให้เป็นช้างต่อเข้าไปในคอกซองแล้วหนุนหลังช้างเถื่อนไว้ ทำการผูกรัดคอช้างเถื่อนเข้าไว้กับคอช้างต่อแล้วจะเบิดคอกซองออก ค่อย ๆ ปล่อยช้างเถื่อนออกไปข้างนอก และใช้ช้างต่อซึ่งเป็นช้างพลายอีก๒เชือก

เข้ามาช่วยผนึก รวมต้องใช้ช้างเชื่องที่เป็นช้างพลายถึง๓เชือกด้วยกัน คือ อยู่ ๒ ข้างของช้างเถื่อน รวม ๒ เชือก และอยู่ข้างหลังของช้างเถื่อนอีก ๑ เชือก เพื่อควบคุมคอยรนและเหนี่ยวรั้งช้างเถื่อนเอาไปเข้าในปรำที่ทำไว้ข้าง ๆ นั้น ผูกคอช้างเถื่อนให้แน่นไว้กับเสาปะโคนใหญ่ ซึ่งมีไม้กงพัดอยู่ข้างบน เมื่อช้างเถื่อนจะย้ายที่ยืนหมุนไปทางที่ใด ก็จะสามารถหมุนไปได้รอบ ๆ เสาปะโคนใหญ่นั้น ลาลูแบร์เล่าไว้ว่า คนไทยได้บอกกับเขาว่าช้างเถื่อนที่ถูกจับตัวมัดตรึงไว้กับเสาปะโคนนี้ จะถูกมัดทรมานอยู่ราว ๒๔ ชั่วโมง และตลอดระยะเวลานั้น จะมีช้างต่อคอยเข้าไปอยู่เป็นเพื่อนช้าง ๆ ด้วย เพื่อปลอบและปลุกใจให้ดีขึ้น ครั้นสิ้นกำหนดเวลา ๒๔ ชั่วโมงแล้ว ก็จะนำช้างเถื่อนนี้เข้าไปสู่โรงสำหรับหัดช้างในเวลาราว ๗ วันต่อมา ช้างเถื่อนก็จะค่อยรู้สำนึกและเชื่องขึ้นเป็นลำดับจนในที่สุดก็สามารถใช้การใช้งานได้อย่างช้างเชื่องเชือกอื่น ๆ

ลาลูแบร์ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องช้างของเมืองไทยในครั้งนั้นไว้ว่า ช้างบางตัวว่านอนสอนง่ายและผึกหัดให้เชื่องได้ดีด้วย แม้ว่าช้างบางเชือกในบางคราวจะมีความโกรธขึ้งและแสดงกิริยาอาการดุร้ายขึ้นมา ถ้าจะต้องการให้ช้างสงบระงับความโกรธลงไป ก็มักจะต้องเอาช้างพังเข้าไปล่อและช่วยทำให้ผ่อนคลายความโกรธและความดุร้ายลงไป ในการผึกหัดช้างเข้าทำการรบเพื่อให้ชำนิชำนาญนั้น จึงต้องนำเอาช้างพังเข้าขบวนท้ายไปด้วย เผื่อว่ามีความจำเป็นจะต้องใช้ช้างพังเชื่องเหล่า

นั้นล่อให้ช้างพลายที่เกิดมีความโกรธและดุร้ายผ่อนคลายความรุนแรงลงไปได้

ในครั้งนั้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ตรัสให้ส่งลูกช้างขนาดย่อม ๆ ๓ เชือกไปพระราชทานเจ้านาย ๓ พระองค์ ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ลาลูแบร์เล่าว่า เมื่อคนไทยนำช้าง ๓ เชือกนั้น ขึ้นไปบนเรือกำปั่นของทูตานุทูตฝรั่งเศสแล้ว ก็กล่าวคำอำลาแก่ลูกช้าง ๓ เชือกนั้น ราวกับว่าจะลาจากเพื่อนฝูงมิตรสหายที่เป็นคนด้วยกันและมีคำกระซิบกระซาบสั่งลาลูกช้าง ให้ไปดีมาดี แม้จะตกไปเป็นทาสก็จริง แต่ก็เป็นทาสของเจ้านายผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งมีบุญวาสนามากคงจะไม่ลำบากยากเข็ญเท่าไรนัก และจะได้รับความสุขความเจริญต่อไป ต่อจากนั้นพวกลูกเรือฝรั่งเศสก็ผูกเชือกชักรอกนำเอาลูกช้างทั้ง ๓ เชือกนั้นเข้าไปไว้ในท้องเรือ

เมื่อกล่าวถึงนิสัยของช้าง ก็เล่ากันไว้ว่า ช้างรู้จักรักความสง่างามและโอ่อ่า เป็นใหญ่เป็นโตเหมือนกัน คือ ช้างชอบมีโรงช้างที่อยู่อาศัยที่ใหญ่โตและงดงาม ให้ได้มีคนปฏิบัติเลี้ยงดูแลรักษาหลาย ๆ คน และมีช้างพังที่ชอบพอมาอยู่ใกล้เคียงกัน และถ้าช้างได้รับเครื่องประดับไว้ตกแต่งสมศักดิ์แล้ว ก็มักจะยอมอยู่ในโอวาท และเชื่อฟังคำของเจ้าหน้าที่ผู้บังคับช้างด้วยดี แต่ถ้าเมื่อใดช้างเกิดอาละวาดและทำผิดขึ้นแล้ว ก็มักจะใช้วิธีทำโทษให้ช้างรู้จักเข็ดหลาบ โดยการย้ายออกไป

เสียจากโรงช้างที่โอ่โถง แล้วพาไปอยู่ในโรงช้างแคบ ๆ ไม่เจริญตา เจริญใจ ย่อมจะช่วยทำให้ช้าง ซึ่งมีนิสัยรักสถานที่โอ่อ่าอันเคยอยู่มาแล้ว บังเกิดความรู้สำนึกผิด และดีชั่นในเวลาต่อไปด้วย

ในการฝึกหัดช้างให้ออกรบนั้น ย่อมมีการฝึกชนช้าง หรือต่อสู้กันบนหลังช้างทำนองยุทธหัตถี ซึ่งลาลูแบร์ได้เล่าถึงเรื่องนี้ไว้อย่างน่าฟังเหมือนกัน และว่าเป็นการกรีฑาและการเล่นสนุก ๆ แห่งราชสำนักของไทยในครั้งนั้นด้วย เขาเล่าว่าเขาได้เห็นการนำช้าง ๒ เชือกเข้ามาทำการต่อสู้กัน นับเป็นการฝึกชนช้างที่น่าดูมาก ในการชนช้างนี้ ช้างแต่ละเชือกจะถูกผูกมัดเท้าช้างหลังเอาไว้แน่นด้วยเชือกที่แข็งแรง แล้วมีคนของกรมช้างหลายคน คอยเหนี่ยวเชือกเอาไปพันไว้กับหลัก และมีกว้านสำหรับทำการขันเชือกให้ช้างรั้งถอยห่างออกจากกันได้ด้วย บนหลังช้างจะมีหมอควานช้างขับขี่คอยบังคับช้างให้เข้าต่อสู้หรือชนช้างกัน และมักจะปล่อยให้ช้างเข้าสู้รบกันราว ๕–๖ พัก แล้วจึงเลิกการต่อสู้กัน และในการที่จะเลิกราต่อกันได้นี้ บางทีก็ต้องให้พวกกรมช้างคนอื่นนำเอาช้างพังเข้าไปล่อให้ช้างพลายที่ทำการสู้รบกันนั้นถอยพรากแยกห่างออกจากกันไป

ลาลูแบร์ให้ความเห็นว่า ที่ในราชสำนักของมหาราชมะห่องนั้น เวลาขับช้างชนกัน จะยอมปล่อยให้ช้างที่จะเข้าสู้รบกันทั้ง ๒ เชือก เข้าไปประชิดติดพันใกล้กันมากกว่าที่เห็นในราชสำนักของไทย เมื่อช้างทั้ง ๒ เชือกเข้าต่อสู้กัน ช้างแต่ละเชือกจะพยายามที่จะคว้าจับตัวหมอควานช้างที่ขับขี่บนคอช้างคู่ต่อสู้อีกช้างหนึ่งให้ได้ แล้วนำลงมาทำ

อันตรายเสีย และเท่าที่ทราบก็ทำอันตรายถึงเสียชีวิตคนไปก็มี แต่ที่ราชสำนักของไทยในครั้งนั้น ไม่มีการปล่อยให้มีการทำอันตรายหมอควานขับขี่ช้างข้างหนึ่งข้างใดกันได้เลย

บทบาทของช้างในครั้งนั้น ยังมีอยู่อีกประการหนึ่ง คือใช้ในขบวนแห่เสด็จพระราชดำเนิน ลาลูแบร์เล่าไว้ว่า เมื่อจะมีการเสด็จพระราชดำเนิน ก็จะจัดให้มีคนประกาศบ่าวร้องให้ประชาชนพลเมืองทราบเสียก่อน เฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีฝ่ายในโดยเสด็จพระราชดำเนินด้วยก็ยิ่งกวดขันมากขึ้น และต้องแจ้งให้พวกฝรั่งทราบล่วงหน้าเสียด้วย เพราะบางทีฝรั่งที่เพิ่งจะเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา ยังไม่ทราบและไม่รู้ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวตะวันออก จะได้ปฏิบัติคล้อยตามไปและเพื่อป้องกันมิให้เกิดมีการเดินตัดล่วงหน้าฉาน หรือล่วงล้ำเข้าไปในขบวนเสด็จพระราชดำเนินด้วย

ในขณะที่เสด็จพระราชดำเนินไปนั้น จะมีพนักงานเจ้าหน้าที่ ซึ่งอยู่ในตำแหน่งขุนนางรักษาพระองค์ คอยกันคนไม่ให้ล่วงล้ำหรือเข้าไปใกล้ชิดกับบวนเสด็จพระราชดำเนิน จึงมักจะมีเจ้าพนักงาน ๒ นาย ในกรมทหารม้าหลวง ขับขี่ม้าเดินแซง ๒ ข้างทางห่างจากพระราชพาหนะไปประมาณ ๕๐–๖๐ ก้าว แล้วมีเจ้าพนักงานกองรักษาพระองค์เดินนำหน้าเป็นหมู่และบางทีก็จะเดินตามกันเป็น ๒ แถว แต่ละคนต่างจะยกมือขึ้นพนมแค่หน้าอก และบางทีก็จะขับขี่ม้าตามเสด็จพระราชดำเนินเป็นขบวนหลัง หรือบางทีก็จะขับขี่ช้าง และในการเข้าขบวนเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้น การใช้ช้างขับขี่จะไม่มีลับปะคับบนหลัง

ช้างด้วยเลย ส่วนทหารราบเดินเท้า และทหารม้าก็จะเดินตามเสด็จพระราชดำเนินเป็นลำดับกันไป

สำหรับพระราชยานที่ประทับนั้น เมื่อมีพระราชประสงค์ให้หยุดก็จะหยุดได้ทันที และบรรดาข้าราชการชุนนางที่แห่นำตามขบวนเสด็จพระราชดำเนิน ก็จะหยุดพร้อมกัน พวกที่เดินเท้า ก็จะหมอบลงเข่าจดดิน ส่วนผู้ที่ขี่ม้าหรือช้างตามเสด็จไปด้วยนั้น ก็จะหมอบน้อมตัวลงราบชิดกับสัตว์พาหนะ คือม้าหรือช้างที่ขับขี่ไป และเฉพาะพวกกรมมหาดเล็กหลวงในราชสำนักของพระองค์เท่านั้น ซึ่งจะต้องเดินเท้าโดยเสด็จพระราชดำเนินไปด้วย พวกมหาดเล็กหลวงเหล่านี้มักเป็นชนนางที่มียศศักดิ์ บางคนจะเชิญพระแสงราชศาสตราวุธ และบางคนก็จะเชิญเครื่องบรมราชูปโภคต่าง ๆ โดยเสด็จพระราชดำเนินไปด้วย

หอสมุดแห่งชาติ
สาขาจังหวัดเชียงใหม่

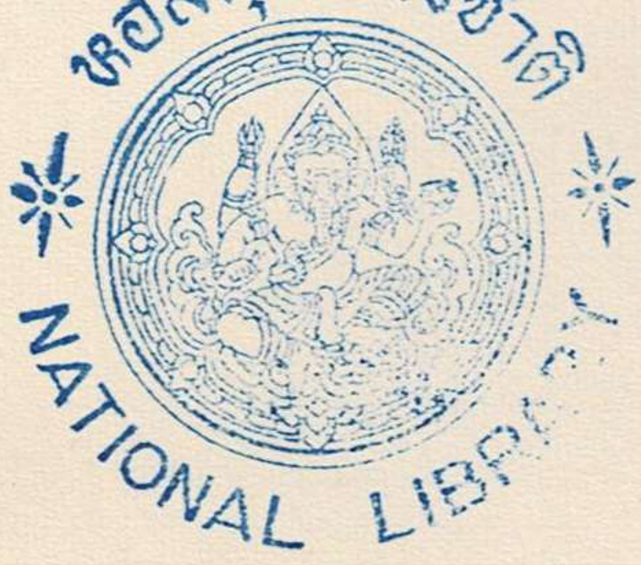

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต
ถนนนครไชยศรี พระนคร
ร.ต. ประสบ จุลละเกศ ผู้พิมพ์โฆษณา
พ.ศ. 2505